

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk.: **A magyar nyelv jelene és jövője.**
Budapest, Gondolat Kiadó, 2017. (513 lap)

1. A Magyar Tudományos Akadémiának létrehozásától kezdődően hagyománya és egyik legfontosabb kötelezettsége a magyar nyelvvel való törődés. Az alapítás óta a nyelvtudomány rendkívül sok ismeretet kutatott ki a magyar nyelvről, s azokat különböző formában közzé is tette. Időről időre azonban hasznos ezek egy részét kompendiumszerűen is összefoglalni. Erre a feladatra vállalkozott a Gondolat Kiadó gondozásában megjelent *A magyar nyelv jelene és jövője* című tanulmánykötet is, amely az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának kezdeményezésére jött létre azzal a céllal, hogy stratégiai összefoglalás készüljön a magyar nyelvről és a magyar nyelvközösség helyzetéről.

A nagyon alapos, több mint ötszáz oldalas kötet az elmúlt harminc-negyven év nyelvi tényeire és történeti folyamataira koncentrál, de nemcsak nyelvészeti munka. A nyelvre ugyanis nem pusztán mint jelrendszerre tekint, hanem társadalmi funkciójában is vizsgálja azt. Ezért a kötetben szereplő tanulmányok elkészítésében számos más tudományág, például a jogtudomány, az antropológia, a művelődéstudomány, az irodalomtudomány és a történettudományok képviselői is részt vettek.

A tudományos kutatásokon alapuló kötet részletesen foglalkozik a nyelv és a nyelvközösség értelmezésével, vizsgálja a magyar nyelvet és nyelvközösséget európai környezetében, valamint a magyar nyelvközösség belső szerkezetének és működésének számos összetevőjét, többek között a kommunikációs rendszert, a népesség alakulását, a külső régiók helyzetét és anyaországgal való kapcsolatukat, a nyelvjárások és a magyar nyelvi standard viszonyát, a nyelvhasználat intézményes színtereit, a számítógépes kommunikációt, az anyanyelvi nevelés kérdéseit határon innen és túl, a magyar irodalom nyelvi alakulását és a nyelvi tervezés kérdését.

A kötetet Lovász Lászlónak, az MTA elnökének rövid előszava vezeti be (15–16), melyben bemutatja a könyv céljait, és áttekinti annak szerkezeti felépítését.

A kötetben összesen 22 tanulmány kapott helyet, ezek nyolc tematikus blokkba rendeződnek, igaz, némelyik csupán egyetlen tanulmányt tartalmaz. Az egyes fejezetek — az adott terület igényeinek megfelelően — körülbelül 15 oldal hosszúságúak, bennük a szerzők röviden definiálják a tárgyalt témakör alapfogalmait,

majd részleteiben is tárgyalják a témát, a nem nyelvész szakember számára is érthető stílusban.

2. Az első nagy fejezet A jelen tapasztalati tere: nyelv és nyelvközösség címet viseli, benne két tanulmányt olvashatunk, mindkettőt a kötet főszerkesztőjének, Tolcsvai Nagy Gábornak a tollából, aki a szerkesztő és irányító munkán túl szerzőként is nagyon aktív volt: a kötet kilenc tanulmányát jegyzi.

Ennek a résznek első alfejezete (Bevezetés, 19–31) előbb a szintetizáló munka elkészítésének szükségességét indokolja meg, jelezve, hogy az elmúlt évtizedek társadalmi, politikai, diplomáciai, információtechnikai fejleményei rendkívüli hatást gyakoroltak a magyar nyelvhasználatra és annak színtereire, ezért fontos ezeket áttekinteni, egyben pedig a jövőbe tekinteni, a további irányokat elemezni, illetve kijelölni. Rámutat, hogy a nyelvtudomány mellett mennyire sokféle egyéb tudományterület is bevonódott a munkába, az antropológiától a jogtudományokon és a történettudományon át a kultúratudományig vagy a hermeneutikáig. A leírás nyelvtudományi kereteként a használat alapú nyelvtudomány szolgál, mely a rendszer és a használat egységén alapul, a módszertan tekintetében pedig nagyon fontos, hogy az egész áttekintés empirikus adatokra, azok feldolgozására, modellálására és a belőlük levonható interpretációkra épít. A főszerkesztő azt is jelzi: nincs a kérdéskör minden területe egyformán feldolgozva, vannak fehér foltok, amelyek kutatásra várnak, így a kutatások további lehetséges irányait jelentik.

A következő alfejezetben Tolcsvai a nyelv kulturális, ideológiai értelmezésével foglalkozik (32–45). Rámutat többek között arra, hogy a magyar kultúrában a nyelvi ideológiáknak több csoportja is kialakult az ezredfordulóra: az egyik szerint a nyelv csupán eszköz, a másik szerint viszont lényeg, szubsztancia, a megismerés és az emberi kapcsolatok létrehozója. Ugyancsak többféle álláspont jött létre a nyelv történeti alakulását illetően. Vannak olyanok, akik minden nyelvi változást romlásnak tartanak, mások a magyar nyelvben külső erők által üldözött, minőségében egyedülálló rendszert látnak, míg a strukturalista szemlélet hívei minden kulturális vagy történeti összefüggést hájítanak. Egy harmadik irány a helyesség és a hatalom irányából közelít a nyelvhez: egyesek a helyes nyelvhasználatot különleges értéknek és követendőnek tekintik, míg mások épphogy a hatalmi elnyomás eszközét látják benne, s — a különféle változatok egyenjogúságát hirdetve — küzdenek ellene. Mivel az ideológiák az egyéni és csoportazonosság manifesztációjának lényeges tényezői, nem meglepő, hogy — gyakran hatalmi harcot folytatva — küzdenek egymás ellen.

3. A második tematikus blokkot alkotó további fejezetek a magyar nyelv és a nyelvközösség értelmezésével és annak európai környezetében való helyzetével foglalkoznak (47–106). Elsőként ismét Tolcsvai Nagy Gábor elemzi a magyar nyelv és nyelvközösség Európában elfoglalt helyét (49–63). Rámutat, hogy a magyar nyelvközösség, nemzet és állam európai regionális

környezete Közép-Európával azonosítható, ezt alá lehet támasztani történettudományi és nyelv tudományi modellekkel egyaránt. Különösen Kosáry Domokos, Szűcs Jenő és Hanák Péter munkáiban olvashatunk fontos megállapításokat arról, miként vált Közép-Európa egy olyan köztes régióvá, amely a középkor végén — elsősorban hódítások miatt — levált Nyugat-Európáról, s bár azt utóbb mindig utolérni próbálta, nem koronázta siker ebbéli törekvéseit. Ami a nyelv tudományi modelleket illeti, a magyar nyelv a dunai nyelv szövegség részeként része Közép-Európának, ezen belül érte és éri számos területen areális hatás, igaz, újabb elemzések a korábbi kutatások erősen egységesítő képét némi kritikával illetik. Mindenesetre mind Közép-Európa, mind a magyar etnikum a 20. század során többszöri és igen lényeges átalakulást szenvedett el különböző politikai és katonai beavatkozások hatására. Ezek nyomán előbb 1945 és 1990 között koloniális helyzetbe került, sok szempontból inkább a kelet-európai térségbe sodródott, majd a rendszerváltás után posztkoloniális állapotba kerülvén a nyugat-európai térséghez való mielőbbi felzárkózás lett a követendő cél. A magyar nyelv státuszában pozitív változásokat indított el az Európai Unióhoz való csatlakozás, hiszen nyelvünk az EU egyik hivatalos nyelve lett, ami bizonyos védettséget jelent. Mivel azonban az uniós jogalkotás az egyén szabadságát a kisebbségek elé helyezi, ez sem oldja meg igazán a határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogainak effektív védelmét.

Andrássy György tanulmánya (64–90) j o g i s z e m p o n t b ó l közelíti meg ugyanezt a kérdést: a magyar nyelv közösség jogi helyzetét tekinti át. Rámutat, hogy milyen nagyok a különbségek az egyes államok nyelvjoga között, s hogy a nemzetközi szervezeteknek mennyire nem sikerült egyezsége jutniuk a nyelvi jogok főbb kérdéseiben. Röviden áttekinti a magyar nyelv jogi helyzetét Magyarországon, a történelmi Magyarország korábbi területein és a diaszpórában, majd kitér arra, hogy az emberi jogok szemszögéből miként és hol követelhető a saját nyelv hivatalos nyelvként való használata. Végül érinti az Európai Unió nyelv jogát is, amely nem annyira jogokat ismer el, hanem nyelveket véd a kulturális sokszínűség jégében.

Gyáni Gábor tanulmánya (Nyelv közösség, nemzet, állam, társadalom viszonya, 91–106) ugyanezt a kérdéskört történelmi szempontból közelíti meg: elsősorban azt tekinti át, miként alakultak ki az 1867-es kiegyezést követően közép-európai nemzet államok, s milyen törekvések voltak a kulturális és nyelvi homogenizáció érdekében. Bemutatja, miként segítette elő a magyar iskolapolitika a 19–20. század fordulóján a Magyarországon élő kisebbségek asszimilációját, s miként változott meg ez a helyzet gyökeresen Trianon után, amikor a Kárpát-medencei magyar anyanyelvű népesség jelentős része idegen nemzetek fennhatósága alá került. A felvidéki magyarság nyelvhasználati lehetőségeinek példáján szemléltetve részletesebben is bemutatja a magyarság nyelvi helyzetének drasztikus romlását az egyik utódállamban, s rámutat, hogy a helyzet annak ellenére sem javult sokat, hogy a trianoni utód államok közül többen időközben az Európai

Uniónak a tagjai lettek. A globalizáció ugyan hozott pozitív hatásokat ezen a téren, mert megnyitja az utat az államhatárokon átívelő regionális integrációk képződése előtt, ám egyúttal erodálja is a nemzetállamokat és a nemzeti kulturális kompetenciákat.

A harmadik nagy tematikus blokk első alfejezete a magyar nyelvközösség belső szerkezetét és működését mutatja be a Kárpát-medencében. Elsőként Tóth Pál Péter a történelmi és a mai Magyarország népesedési viszonyait elemzi (109–136). Előbb tisztázza, hogy kiket érthetünk a magyar nyelvközösséghez tartozóknak, illetve hogy mit kell értenünk a nyelvközösség szűkebb, illetve tágabb környezetén (a Kárpát-medence, illetőleg maga a földgolyó). Ezután fejezetenként bemutatja a magyar nyelvközösség népesedési viszonyait a honfoglalástól. Ennek során rámutat, mekkora visszaeséseket okoztak különféle politikai események és a hozzájuk társuló demográfiai katasztrófák a népességfejlődésben (tatárjárás, török hódoltság, a 19. század végi tömeges kivándorlási hullám, az első és második világháború, valamint a trianoni döntés), s miként változtatták meg az ország lakosságának nemzetiségi arányait az ezek nyomán bekövetkező betelepítések. A szerző elemzi az 1945 utáni időszakot is, benne a Ratkó-korszak, a vasfüggöny, illetve az 1956-os emigráció demográfiai hatásaival, valamint azzal a problémával, hogy a mai magyar népességfogyásnak a szomszédos országokból való magyarság soraiból való lassítása az ottani közösségeket gyengíti. Mindeközben a magyarok gyorsuló migrációja az Európai Unió országaiba sajnálatos módon tovább ront az alacsony születésszám miatt amúgy sem rózsás demográfiai helyzetet.

4. A következő fejezetben (137–149) Tolcsvai Nagy Gábor a magyar nyelvközösség 1945 utáni kommunikációs rendszerét tárja elénk. Előbb arra mutat rá röviden, hogy milyen történelmi átalakulásokon ment át Közép-Európa a 20. században, beleértve Trianon után a korábbi etnikai és állami határok szétrombolását, az 1945 és 1990 közötti koloniális állapotokat, majd az 1990 utáni posztkoloniális szituációt. Ezután pedig rátér arra, mi jellemezte az 1945 utáni koloniális állapotok idején a magyar nyelv kommunikációs rendszerét, s miként változott meg ez a rendszer a rendszerváltás utáni posztkolonialista időszakban. Kiemeli, hogy a bolsevik uralom alatt a vasfüggönnyel szinte teljesen elzárták a nyelvközösséget az innovációk befogadásától éppúgy, mint a közösség határon kívül rekedt tagjaival való mindennapos érintkezéstől. Emellett a politikai cenzúra (sőt az ennek nyomán kialakuló öncenzúra) a nyelv több alapvető funkcióját — például az információáramlás medializálását és a nyelvi innovációt — is elfojtotta. Emellett új szavakat vezettek be, régi szavakat tiltottak vagy megváltoztatták jelentésüket (ezt jól szemlélteti a szerző a *tanácselnök* és a *polgármester* szavak példáján). Ugyancsak megváltoztatta ez az időszak a nyelvhasználati regiszterek presztízsét is: az üldözött társadalmi csoportok (parasztság és polgárság) saját nyelvváltozataik (nyelvjárások és polgári keretű

standard) háttérbe szorításával igyekeztek belesimulni a rendszerbe. 1990 után ez megváltozott: a szólás- és vélemény szabadság térhódításával a nyelv is visszakapta alapvető funkcionálásának garanciáit, s a korábban üldözött társadalmi rétegek is visszanyerték társadalmi szerepeiket, így nyelvváltozataik megfelelő presztízsét is. Az átalakulás viszont nagyon gyors volt, a fiatalok pedig sokkal jobban tudtak hozzá alkalmazkodni, mint az idősebb generációk.

Az ezt követő fejezetet (150–163) ugyancsak Tolcsvai Nagy Gábor írta, s a z anyaország és a külső régiók között 1920 majd 1945 után létrehozott határoknak a magyar nyelvközösségre gyakorolt negatív hatásával, illetve ezeknek 1990 utáni átjárhatóbbá válásával, s ehhez kapcsolódva a határtalanítás (detrianonizáció) programjával, feladataival foglalkozik. Előbb bemutatja, miként szabdalták szét a trianoni és az 1945 utáni államhatárokat a magyar nyelvközösséget, sőt annak kommunikációs hálózatát is. Ez nemcsak a nyelvközösség viszonylatában történt meg, hanem nyelvjárási régiók, sőt egyes esetekben akár települések kettévágásával. Ráadásul ezt erőszakos asszimilációs törekvések követték, beleértve a lakosságcserét, az anyanyelvi média korlátozását, rádió- és tévéadások zavarását és az anyanyelvhasználat hivatalos fórumainak az erőszakos szűkítését. A kommunikációs hálózat szétszakításának egyenes következménye a régiónkénti elszigetelődés lett, az elzárt magyar közösségek elvesztették kapcsolataikat a mintaadó központokkal. Mindezt tovább rontotta az akkori magyar nyelv művelésnek a hozzáállása, amely egyedül a standard nyelvváltozatot tekintette helyesnek, így a határon túli változatokat is stigmatizálta. Mindezek ellenére a magyar nyelv nem lett több központú, mint például az angol vagy a német, de az egyes külső régiók — a különböző államnyelvi párok hatására — különbségeket mutatnak, főként a szókincs tekintetében. Az 1990 körül bekövetkezett rendszerváltás ezeket a viszonylagos szétfejlődési tendenciákat megállította, s a politikai változások következtében lehetővé tette a határtalanítás programját. Ezt mint a magyar nyelvközösség hálózatának újraépítését kell elképzelnünk, amit nagyon jól segít az Európai Uniónak az információ, a munkaerő és a tőke szabad áramlásáról szóló alapelve, amely könnyen átjárhatóvá, sőt — a schengeni övezetben — virtuálissá teszi a korábbi államhatárokat. Ezt tovább segítik azon távközlési újítások, amelyek a magyar nyelvközösség tagjainak egymás közti kommunikációját könnyítik meg.

A következő fejezet (164–178) — ugyancsak Tolcsvai Nagy Gábor tollából — azt mutatja be, hogy 1990 után miként alakult át a magyar nyelvközösség anyaországi kommunikációs hálózata, miként változtak meg az autentikus beszéd módok és a szókészlet. Kitűnő elemzést olvashatunk arról, miként alakult át a magyarországi társadalom belső tagoltsága, miként változott meg a korfa formája, váltak zártabbá a társadalmi csoportok, s nehezedett meg a mobilitás, illetve miként nőtt az iskolázottság szintje úgy, hogy közben a legalsó réteg felsőbb iskolába jutásának az igénye inkább csökkent. A zavarba

ejtő sokféleséghez könnyebben tudnak alkalmazkodni a kulturális elit kreatív tagjai és a fiatalok, miközben az idősebbek és az iskolázatlanok csak nehezen tudnak megküzdeni az új korszak kihívásaival, s az ezt leképező nyelvi innovációval. Fontos változás a standard változat felé haladó konvergencia mellett újfajta szét-tartások megjelenése, például a cenzurális hajlamok felbukkanása a politikailag korrekt beszéd vagy a gender mozgalmak következtében, illetve az elektronikus kommunikációban az arctalanság (álneves megszólalás) és a trágárság terjedése.

Péntek János tanulmánya (179–198) a külső régiókba, azaz a trianoni döntés nyomán az utódállamokba került magyarság nyelvhasználati lehetőségeivel, a magyar és a többségi nyelvek viszonyával foglalkozik. Látható, hogy az egyes régiók egymástól és az anyaországtól való elszigeteltségének mértéke a 20. században régióként és történelmi korszakonként változó volt, de 1990 után javulás állt be, mert megszűnt a régiók elszigeteltsége, és a korábbihoz képest szabadabbá vált a nyelvhasználat. Ugyanakkor egyes régióknak az Európai Unióba való bekerülése sem hozta magával a nyelvi jogok maradéktalan érvényesülését: a nyelvhasználat viszonylagos szabadságát sokkal inkább az informatikai és technikai újítások eredményezték. Jellemző a szórványban élő közösségek nyelvhasználatára az államnyelvi dominanciájú két-nyelvűség kialakulása, ebben a nyelvileg vegyes családok és a tannyelv választása játssza a legfőbb szerepet. Ami a kommunikációs színtereket és jellegzetes regisztereiket illeti, szociolingvisztikai vizsgálatok nem annyira a kisebbségi nyelvváltozatok szétfejlődését mutatják, hanem a funkcionális térvesztést, a nyelvi rendszer erózióját. Az igazi veszélyt ennek megfelelően a nagyfokú nyelvi hiányok, sőt szélsőséges esetben a nyelvcsere következményeként fellépő nyelvépülés jelenti, amit csak részben képes ellensúlyozni, hogy az anyaország hatóságos támogatása nyomán bővültek az anyanyelvoktatás intézményes keretei, valódi nemzeti ügyé vált az anyanyelvi mozgalom.

A következő fejezetben Kiss Jenő a magyar nyelvjáráso mai helyzetét elemzi (199–221). Bemutatja a helyi nyelvjárások, nyelvjárás csoportok és nyelvjárási régiók különbségét, majd a mai magyar nyelvjárási régiók elhelyezkedését. Ezt követően megvizsgálja a mai nyelvjárási állapotot, rámutatva bizonyos hangtani sajátosságokra és szóképzési eltérésekre, majd azt a kérdést járja körül, miért és hogyan változnak a nyelvjárások. Kifejti, hogy a magyar nyelvjárások hosszú történetében eddig három igen erős változási szakasz volt: a honfoglalás után, a török hódoltság idején, majd az 1960-tól máig tartó időszakban. Körüljárja a változások legfőbb okait, bennük a modern társadalmakra jellemző egyetemes változásokkal, melyek a térbeliség fontosságának csökkenését eredményezik, a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulásával, a ma is folyó kultúraváltással, a falusi lakosság biológiai fogyásával, a nyelvi szocializáció megváltozásával és a nyelvjárási beszélők attitűdváltásával, amellyel anyanyelvjárásukat a standard változattal igyekeznek felváltani. Mindennek eredménye a

kettősnyelvűség megerősödése, ezáltal a regionális köznyelvi változatok fokozott kiépülése.

A következő fejezet a magyar standard nyelvváltozat ezredforduló utáni helyzetét mutatja be (222–238). Szerzője, Tolcsvai Nagy Gábor előbb elemzi a standard létrejöttének okait és körülményeit, majd ezek magyarországi megvalósulását. Bemutatja a standard létrejöttének és változásának szakaszait a 18. század utolsó harmadától kezdődően a Tudós Társaság első kodifikációs művein keresztül a 19. század második feléig az új ortológiát zászlajára tűző mozgalmáig, majd a Trianontól a második világháborúig tartó szakaszt, melyre a standard nagymértékű tekintélyerősödése volt jellemző. Az 1945 utáni időszakban a diktatúra hegemon ideológiája tovább erősítette a nyelv-helyességi és nyelverterező tevékenységet, a szükséges kodifikációt maga az Akadémia végezte több fórumon is. 1990 után azonban ez a kodifikációs tevékenység nem kis mértékben meggyengült, a standard is teret veszít, inkább a gyakorlat és a gyakoriság szolgálnak orientáló mintákként. Ennek következtében a standard határai néhol elmosódnak, s más, többnyire városi populáris nyelvváltozatokkal érintkeznek, miközben további nyelvváltozatok (nyelvjárások és a határon túli magyar régiók nyelve) is megerősödtek.

Knipf Erzsébet tanulmánya (239–264) a Magyarországon élő, törvényileg elismert nem magyar kisebbségek helyzetének áttekintésére vállalkozik. Előbb azt mutatja be, mely kisebbségek éltek már eleve is ebben a térségben, s melyek kerültek ide különféle betelepítések, esetleg etnikai tisztogatások révén, továbbá milyen migrációs mozgások következtek be a 19. század végi iparosodás, majd a trianoni békediktátum és az 1945 utáni erőszakos ki- vagy áttelepítések nyomán. Táblázatokkal és térképekkel is szemlélteti népszámlálási adatok nyomán a nemzetiségek lélekszámát és mai területi eloszlását. Külön alfejezetben tárgyalja a nemzetiségek helyzetének jogi szabályozását illető változásokat a 19. század második felétől napjainkig. A továbbiakban a kisebbségek nyelvi helyzetének szociolingvisztikai dimenzióival foglalkozik, elsősorban a nyelvi kompetencia és a kétnyelvűség kérdéseit elemzi. Ennek kapcsán megállapítja, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek körében a nyelvcsere tipikus folyamata zajlik, sőt részben már le is zajlott, amelyet az egyébként nagyon megengedő jogi szabályozás sem tud igazából megfordítani.

A következő fejezetben Bába Szilvia a tengerentúli diaszpórában élő magyarság nyelvhasználatának jellemzőit mutatja be (265–275). Elsősorban arra keresi a választ, miként lehet magyarnak maradni a tengerentúlon. Egy részben kérdőívvel, részben terepmunkák során készített mélyinterjúkkal végzett kutatás eredményeit tárja elénk, hangsúlyozottan csupán a tengerentúli magyarság köréből, vagyis a nyugat-európai vagy a dél-afrikai magyarságra nem tér ki a vizsgálat. Ezt — főleg Európa vonatkozásában — némileg sajnálhatjuk, de érthető, hogy egy ennyire kiterjedt vizsgálatot nehéz

elvégezni. A tanulmány — néha talán már túl sok adattal is — bemutatja a diaszpórában élők nyelvismeretének alakulását az egymást követő generációkban, s azt is, miként és mennyien igyekeznek a nemzethez való kötődésük okán még ma is valamilyen szinten a fiatalabb generációkat magyar nyelvre taníttatni. Összességében azonban a fiatalabb generációk körében mégis egyértelműen látszik a nyelvvesztés és a nyelvcsere, s hogy a magyar nyelv már nem játszik igazán fontos szerepet az identitás jelölésében. Helyét más szimbólumok foglalták el: a magyar ruhaviseletek, az ünnepek, a zene és az étkezési szokások.

5. A negyedik nagy tematikus egység a nyelvhasználat intézményszerűségeit mutatja be. Ezen belül az első fejezet (279–298) Domonkosi Ágnes munkája, s a nyelvi kapcsolattartás alapformáival foglalkozik, elsősorban a tegezés és nemtegezés különféle változataival, ez utóbbit illetően pedig a különböző nemtegezhető változatok (magázás, önözés, tetszikelés és névmáskerülő 3. személyű megszólítások) funkcióival és azoknak a beszélőközösségen belüli megítélésével. Kitér a tanulmány az általános és hivatalos névszói megszólítások fajtáira, az ezek körüli bizonytalanságra és a köszönések szokásrendjére is, s megállapítja, hogy összességében a kommunikáció minden színterén a szolidárisabb, vagyis a partnerek azonos rangúságát hangsúlyozó formák vannak terjedőben, vagyis a tegezhető, második személyű formák használata és a keresztnéven történő megszólítás gyakorlata.

A második tanulmány ebben a blokkban (299–320) azt vizsgálja, mennyire van meg a lehetősége a szomszédos országok magyar nyelvű kisebbségeinek arra, hogy anyanyelvüket a hivatalos színtéren, konkrétan a közigazgatásban használhassák. A szerző, Szabó Mihály Gizella országonként áttekinti a kisebbségvédelmi keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai chartájának végrehajtását a szomszédos államokban, s arra jut, hogy bár egyes országokban, így Ausztriában vagy Szlovéniában egészen jó a helyzet, összességében azonban a jogszabályok „írott malasztoknak” tekinthetők, részben a megfelelő közigazgatási terminológia hiánya, részben a hivatalnokok alacsony szintű nyelvi tudása miatt.

Prószéky Gábor tanulmánya (321–335) arra a kérdésre keresi a választ, változott-e a magyar nyelv rendszere a számítógép és az elektronikus kommunikáció hatására, és ha igen, akkor miben és miképp? Ezzel kapcsolatban kitér az írott beszélnyelviség térhódítására, s azokra az újfajta hibákra, amelyek az új technikák lehetőségeinek kihasználásából fakadnak (pl. a helyesírási programok nem kellő nyelvi tudás melletti használatára, egyes automatikus javítási lehetőségek káros mellékhatásaira stb.). Sajátos tendencia például, hogy helyesírási bizonytalanságok esetén a nyelvhasználók nem a szabályzathoz nyúlnak, hanem az internetes keresők gyakorlati adatait veszik alapul, ami gyakran a helytelen írásmód elfogadásához vezet. Foglalkozik a tanulmány azzal a kérdéssel is, hogy megváltozott-e ezen technikai

eszközök nyomán a magyar nyelvközösség kommunikációs kultúrája befelé, illetve kifelé. Ebben a vonatkozásban látni kell, hogy a hangalapú kommunikációt ma már bármikor felválthatják vagy kiegészíthetik írásbeli, képi és más párhuzamos kommunikációs csatornák, s fontos az is, hogy megnövekedett az írásos kommunikáció jelentősége. Mivel az internethasználók nagy többsége fiatal és viszonylag képzett, őket nem zavarja az internet idegen nyelvű dominanciája sem, ez pedig növeli egyes jövővény elemek meghonosodásának esélyeit nyelvünkben.

Kugler Nóra dolgozata (336–356) az elmúlt három évtizedre visszatekintve áttekinti a magyar anyanyelvoktatás, illetve anyanyelvpedagógia helyzetét és változásait a magyarországi közoktatásban. Előbb a tantervi szabályozás változásait elemzi (a Nemzeti alaptanterv és a különböző kerettantervek elfogadását, majd többszöri módosítását), majd az érettségi vizsga változásait és annak kihatását az anyanyelvoktatásra. Megjegyzi, hogy az alapvetően üdvözlendő célok (pl. a kommunikációs kompetenciák fejlesztése, a nyelv társas vonatkozásainak előtérbe állítása) mellett a megvalósítás inkább csak látszólagos reformokat hozott: ennek sajnálatos eredménye, hogy bár a szövegértés kiemelt fejlesztési terület, a tanulók ötöde úgy lép ki a közoktatásból, hogy az elemi szövegértési készségeknek is híján van. A tanulmány foglalja a tananyagfejlesztés és a tankönyvkiadás helyzetével is. Ebben a vonatkozásban igen siralmas a helyzet: a jelenleg rendelhető tankönyvek elemzéséből kitetszik, hogy egyenetlen színvonalúak, sőt bizonyos szempontból visszalépést mutatnak a korábbi reformtananyagokhoz képest. Ugyancsak szomorú képet mutat a pedagógusoknak a nyelvtanórákon használt módszertani eszköztára is. Összességében megállapítható, hogy igen nagy kihívások állnak az anyanyelvpedagógia előtt.

A nyelvhasználat intézményes színtereit bemutató tematikus blokk utolsó, egyben leghosszabb fejezete (357–430) Vančo Ildikó munkája, s a határon túli magyar tannyelvű és magyar tematikájú közoktatás helyzetét foglalja össze. Azért ilyen hosszú, mert külön-külön bemutatja, hogy a környező országokban milyen lehetőségei vannak a kisebbségben élő magyaroknak magyar nyelven való tanulásra. Számos kutatás szerint a Kárpát-medencei magyarság identitásának egyik legfontosabb összetevője az anyanyelv, ezért nyelvük megtartásában kulcsszerepet játszik az oktatás. A magyar nyelvű oktatásnak különféle megvalósulási formáival találkozunk a környező országokban: léteznek magyar tannyelvű iskolák, de olyanok is, amelyekben külön magyar és többségi nyelvű tagozatok működnek, esetleg csak bizonyos tantárgyakat lehet magyarul tanulni. A tanulmány — az egyes országokban élő magyar kisebbség lélekszámának nagysága szerinti sorrendben — sorra veszi a hét környező országban folyó magyar tannyelvű oktatás helyzetét, elemzi a hatályos tanterveket és a használt tankönyveket, foglalkozik az illető országokban folyó kisebbségi nyelvű oktatás jogi hátterével. Kifogásolja, hogy számos országban a

tananyagok nincsenek tekintettel a diákok vernakuláris nyelváltozatára, emiatt nehezítik a helyi nyelváltozathoz való pozitív attitűd kialakulását. A tananyagok is gyakran korszerűtlenek: noha tantervi szinten hangsúlyozzák a kommunikációs készségek fejlesztését, a tankönyvekben mégis sok esetben inkább a nyelvi struktúrák elemzése dominál.

6. Az ötödik nagy fejezet a magyar nyelv és az irodalom témakörével foglalkozik (431–461). Ebben egyetlen hosszabb tanulmány kapott helyet: Kulcsár-Szabó Ernőnek A nyelv, a dolgok és az alapító megnevezés című dolgozata. A bevezető nyelvfilozófiai fejtegetések végén a szerző arra jut, hogy az irodalom, illetve a költői nyelv nem határozható meg úgy, mintha a nyelvhasználatok egyike volna, sokkal inkább tekinthető magának a nyelvnek egyáltalán, azaz az összes nyelvi lehetőség megvalósulásának. Ebből viszont az is következik, hogy csak jelentős irodalmi kultúrával rendelkező nyelvek tesznek lehetővé kifinomult, ennél fogva alkotó gondolkodásmódot. Az irodalom nyelvhez való viszonyát két oldalról is vizsgálhatjuk: az alkotóknak a nyelvről tett megnyilatkozásai szemszögéből, illetve szövegeik nyelvi interpretációja révén. A tanulmány további részében ezt a két nézőpontot egyesítve elemezi a szerző az elmúlt évtizedek magyar szerzőinek a munkásságát, s mutat rá többek között arra, mennyire gazdag nyelvművészeti tér jött létre ebben az időszakban egyfelől Esterházy, Kovács András Ferenc, másfelől Tandori, Petri vagy Parti Nagy Lajos műveinek szövegvilágában, s járult hozzá nyelvünk megújulásához.

7. A következő, hatodik fejezet a magyar nyelv külföldi megismertetésének kérdéseit tárgyalja (465–483). Ezt a tematikát már érintették az észak-amerikai szóránymagyarság és a határon túli magyarok körében folytatott magyaroktatást bemutató fejezetek is, Nádor Orsolya írásában viszont szélesebb horizonttal találkozunk: a magyar mint idegen nyelv oktatásával szerte a világban. A tanulmány bemutatja, miként alakultak ki a hungarológiai oktatás szinterei és intézményrendszere a 19. századi kezdetektől napjainkig, milyen finanszírozási háttér mellett dolgoznak, milyen szerepet játszott a kulturális diplomácia a 20. századi virágzásukban, majd megtorpanásukban. Szó esik a hungarológiai oktatóhelyek hálózatosodási törekvéseiről és azok részbeni kudarcairól, a hiányzó korszerű tananyagokról, s a kis létszámú érdeklődő hallgató nyomán bezárt vagy a túlélésért harcoló egyetemi képzőhelyekről. Csak remélni lehet, hogy a magyarországi kultúrpolitika a jövőben nagyobb hangsúlyt helyez ennek a területnek a támogatására, s ez képes némileg ellensúlyozni a külföldi egyetemek gazdaságossági számításokon nyugvó negatív döntéseit.

8. Az utolsó, hetedik fejezet a nyelvi tervezés kérdéseit tárgyalja: a kötet főszerkesztője, Tolcsvai Nagy Gábor foglalja össze benne a magyar nyelvstratégia lehetőségeit és kötelességeit (485–507). Nagyon helyesen mutat rá arra, hogy ebben a vonatkozásban „nem hasznos a tragikum

(hungaropesszimizmus) és nem hasznos a közömbösség, éppígy nem az eltúlzott honféltség” (488). Ezért fontos, hogy felelősségtudattal közelítsünk ehhez a kérdéskörhöz, megfelelő — elméleti és módszertani — keretekbe ágyazott nyelvtudományi megalapozottsággal. A tanulmány röviden, de szisztematikusan körüljárja a stratégia fogalmát és az azt meghatározó — külső és belső — körülményeket, majd áttekinti a nyelvstratégia cselekvési formáit, a tudományos leírástól kezdve a nyelvi jogok kérdésén és a nyelvtervezésen át az oktatásig, illetve a kulturális politikáig. Kitér azokra a kötetben már másutt is érintett kérdésekre is, hogy a rendszerváltás óta eltelt idő a szólásszabadságot és a Kárpát-medencei magyar nyelvterület nyelvi egységesülését hozta magával, ám egyúttal egyre határozottabbá vált a kisebbségi helyzetben élő magyar anyanyelvű csoportok nyelvi veszélyeztetettsége. Ez utóbbi miatt is fontos elérendő cél a kisebbségi anyanyelvi oktatás fejlesztése, akárcsak a magyarországi anyanyelv-pedagógiáé is. Kiemelt jelentősége van emellett a magyar nyelvvel kapcsolatos áltudományos ismeretterjesztés cáfolatának a tudományosan megalapozott nézetek visszafogott, de határozott és állandó ismertetése révén. Ezt a tevékenységet mindenképpen erősíteni kell.

9. A kötetet egy rövid *ö s s z e f o l l á s* zárja (510–513), melyben Tolcsvai Nagy Gábor hangsúlyozza, hogy noha a kötet tanulmányai a magyar nyelvvel kapcsolatos helyzetjelentések szorosra fűzött láncolatát alkotják, soha nem tévesztik szem elől a jelenlegi helyzetből várható jövőkép elemzését sem. A nagyon alapos, gyakorlatilag minden fontos szempontot körüljáró fejezetekből egyértelműen az a kép rajzolódik ki, hogy a magyar nyelvközösség és nyelv helyzete sok szempontból javult az utóbbi évtizedekben, egyúttal azonban más jellegű problémák és feszültségek jöttek létre. A nyelvi tervezés 1990 után inkább a külső régiókba szorult, a hagyományos nyelvművelés pedig elvesztette kapcsolatát a nyelvközösséggel, mert nem ismerte fel az átalakulás újabb kulturális és társadalmi faktorait. Hiányzik továbbá egy az új helyzetre reagálni tudó és akaró összefoglaló nyelvtudományi nyelvstratégia (jóllehet a tudomány szak a nyelvstratégiai alapokat megfelelően kidolgozta), amint a politikai vezetés is adós a magyar nyelvközösségre érvényes általános nyelvstratégiával.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy *A magyar nyelv jelene és jövője* című tanulmánykötet igen jól sikerült stratégiai összefoglalás a magyar nyelvről és a magyar nyelvközösség helyzetéről. Az egyes fejezetek sokféle szemszögből világitják meg a magyar nyelvközösség helyzetét, ezáltal segítik a nyelvet érintő társadalmi, politikai döntések meghozatalát, egyúttal pedig kijelölik a magyar nyelvre vonatkozó kutatások lehetséges súlypontjait is. A kötetet nemcsak nyelvészek forgathatják haszonnal, hanem oktatási és közművelődési szakemberek, illetve politikai döntéshozók is, valamint mindazon laikus érdeklődők, akiknek fontos anyanyelvünk mai és jövőbeni állapota.

VARGHA FRUZSINA SÁRA: **A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai.**

Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése. Budapest,
Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2017. (130 lap)*

1. VARGHA FRUZSINA SÁRA eddigi tudományos kutatói pályája jó ideje magában hordozta annak ígéretét, hogy a szerző a magyar dialektológiai kutatásokban nívóumnak számító dialektometriai elemzések elméletéről és módszertanáról összefoglaló munkával jelentkezzen. Ez nem csupán azokból az egy évtizede megjelenő tanulmányokból következik, amelyek a témában a szerző tollából napvilágot láttak, hanem (ettől persze nem függetlenül) azokból a dialektológiai tárgyú kutatásokból (például papíratlaszok informatizálása, a Bihalbocs nevű geolingvisztikai program, illetve a nyelvtörténeti szövegek gondozására alkalmas Olló nevű szoftver fejlesztése stb.) is erre következtethetünk, amelyekben VARGHA FRUZSINA SÁRA 2005-től maga is aktívan részt vesz megteremtve a magyar nyelvjárások dialektometriai elemzésének lehetőségét.

2. A dialektometriát, más szóval nyelvjárásmérést¹ — ahogyan az az elméleti-módszertani alapvetéseket s egyben a tudománytörténeti előzményeket tömören bemutató első fejezetből (Dialektometria, 15–36) kiderül — a kvantitatív nyelv-földrajzi kutatási módszerek közé sorolhatjuk. Ám amíg a kvantitatív vizsgálatok többnyire egy-egy jelenség előfordulásainak területi különbségeit vizsgálják egy adott korpuszon belül (lásd pl BODÓ–VARGHA 2007, VARGHA 2007, JUHÁSZ 2011), addig a dialektometriai elemzések során az egyes jelenségek terén megmutatkozó hasonlóság mértéke összeadódik egyetlen aggregált adatként mutatva meg a kutatópontok közötti hasonlóságot vagy különbözőséget. A dialektometria kifejezést JEAN SÉGUY használta először 1973-ban, amikor az általa irányított nyelvjárásgyűjtés eredményét bemutató gascogne-i atlaszhoz szomszédos kutatópontok nyelvi hasonlóságának kvantitatív elemzését bemutató térképeket is készített. Az eljárás szerint ott feltételezhetünk nyelvjáráshatárt, ahol a kutatópontok közötti eltérés nagyobb, mint más kutatópontpárok esetében. SÉGUY kezdeményezését ugyanaz az igény hívta életre, mint a későbbi dialektometriai kutatások mindegyikét, hogy tudniillik a hagyományos elemző módszerekkel szemben az egyes nyelvjárástípusok, nyelvjárási régiók (jelen esetben a gascogne-i régió) terjedésének határait pontosabban és objektívebb módon lehessen leírni. Módszérének alapkoncepciója sok tekintetben megelőlegezte a későbbi statisztikai elemzéseket (CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 138–140, KISS 2001: 138). A dialektometria mai értelmezésének olyan szempontból azonban nem felel meg az általa

* A tanulmány az MTA Prémium Posztdoktori Kutatóprogram keretében készült (befogadó intézmény: Debreceni Egyetem).

¹ A *nyelvjárásiasság-mérés* és *regionalitásfok-mérés* terminusok ugyancsak a kvantitatív nyelv-földrajz ezen ágát jelölik (KISS 2001: 137).

használt módszer, hogy a nyelvjárási törésvonalak meghatározását kizárólag a szomszédos kutatópontok összevetésére alapozta, ami a térbeli összefüggések megvilágításához VARGHA FRUZZINA SÁRA szerint nyilvánvalóan nem lehet elegendő (15). Ennek ellenére az irányzatnak számos követője akadt szerte a világon (lásd pl. VIREECK 1985, CICHOCKI 1989, OGURA 1990 stb.), akik kezdetben javarészt egymástól függetlenül művelték a területet.

Közülük is leginkább a romanista nyelvész HANS GOEBL (1982) neve érdemel említést, aki az egyik legelterjedtebb dialektometriai irányzat, a kutatói csoportosításon alapuló salzburgi iskola módszertanának kidolgozója volt. Az eljárás kiindulópontja (amelynek megértését nagyban segíti, hogy a fejezetben a MNyA. és a RMNyA. integrált térképein keresztül követhetjük nyomon az egyes lépéseket), hogy az eredeti térképek alapján munkatérképek készülnek egy-egy jelenség szempontjából csoportosítva az adatokat, amely csoportosítást aztán az úgynevezett adatmátrix összegzi. A kutatói csoportosítás meglehetősen időigényes munkafolyamata helyett KESSLER (1995) az adatok automatikus összevetését kísérelte meg az ír nyelvjárások elemzésében a Levenshtein-algoritmus használatával. Az eljárás továbbfejlesztői és használatának megalapozói a groningeri egyetem kutatói, leginkább JOHN NERBONNE és WILBERT HEERINGA voltak. A módszer alkalmazása során az algoritmus két fonetikus lejegyzett nyelvi adat távolságát méri egymáshoz képest annak kiszámításával, hogy hogyan lehet legkevesebb lépéssel átforgatni egyik betűláncot a másikba. Az adatmátrixból (amely tehát készülhet előzetes kutatói csoportosítás által vagy automatikus összevetés eredményeképpen) jön létre aztán a kutatópontpárok közötti nyelvi hasonlósági értékeket jelző hasonlósági mátrix, amit interaktív térképre vetítve színskála mentén láthatjuk, hogy adott kutatópont mely kutatópontokkal milyen mértékű hasonlóságot mutat. A folyamatot a korábbiakhoz hasonlóan ugyancsak magyar példákön keresztül értelmezi a fejezet.

A hasonlósági mátrixon később további statisztikai elemzéseket is végezhetünk. Így például klaszteranalízissel a nyelvjárások automatikus csoportosítása, nyelvjárásterületek dialektometriai alapú kialakítása válik lehetségessé, ami a hagyományos felosztásoktól eltérően egy adott korpusz valamennyi adatát felhasználva csoportosít. A fejezetben bemutatott másik statisztikai elemzés, a többdimenziós skálázás klaszteranalízissel szembeni előnye, hogy nem kategorikus felosztást eredményez, hanem a nyelvi tér kontinuum jellegét hangsúlyozza. A fejezetben mind a klaszteranalízissel, mind a többdimenziós skálázással létrehozott térképekre látunk példát a MCsNyA., az MNyA. és az RMNyA. adatainak felhasználásával.

3. A dialektometria alapvető elméleti és módszertani kérdéseinek ismertetését célzó fejezet után a szerző különböző korpuszokon és más-más célok kijelölésével mutatja be az egyes módszerek előnyeit és hátrányait aprólékos részletességgel elemezve.

A Somogy-zalai nyelvatlasz (S–ZA.) alapján például nemcsak az előző fejezetben tárgyalt két — az adatok csoportosításán és a Levenshtein-algoritmussal történő automatikus összevetésen alapuló — dialektometriai módszer összevetését láthatjuk, hanem a Levenshtein-algoritmussal készült mátrixok különböző fonetikai érzékenységgű változatait létrehozva mindeközben azt a problémakört is körüljárja a szerző, hogy a fonetikai információ különböző mértéke hogyan hat a dialektometriai elemzés eredményére (Elemzések abszolút sűrűségű kutatópont-hálózaton — a Somogy-zalai nyelvatlasz, 37–48). Mivel a munkafolyamat során az eredeti, finom fonetikai érzékenységgű mátrix mellett, annak változtatásával tulajdonképpen fonológiai, illetve lexikai jellegű mátrixok jönnek létre, egyúttal arra a kérdésre is választ kaphatunk, hogy a nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai hogyan változnak a különböző nyelvi szintek függvényében. A vizsgálathoz a Somogy-zalai nyelvatlasz azért kitűnő választás, mert ez a kiadvány a 204 címszó anyagát nem térképre vetítve, hanem kétszintű csoportosítással (fő- és alkategóriákat elkülönítve), szócikkek formájában adja közre, ami azt jelenti, hogy a salzburgihoz hasonló kutatói csoportosításon alapuló módszer alkalmazásához munkatérképek létrehozása nélkül használható fel.

Az egyes mátrixok összevetése három egymásra épülő lépésben történik. A mátrixokat átfogóan összevető statisztikai elemzés, a Mantel-teszt eredményei szerint mind az automatikus összevetésen, mind a kutatói csoportosításon alapuló módszer alkalmas a kutatópontok közötti nyelvi hasonlóság vizsgálatára. A különböző mátrixok összevetése alapján készített korrelációs térképek azonban azt is megmutatják, hogy a két megye határához közeli néhány kutatópont hasonlósági értékei között valamilyen oknál fogva kisebb az együttjárás. Ahhoz azonban, hogy azt is lássuk, konkrétan miben térnek el a nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai a különböző dialektometriai elemzések esetében, az egyes kutatópontoknál kapott hasonlósági értékek külön térképezésére is szükség van. Ez az eljárás pedig azzal a módszertani kérdéseken túlmutató, konkrétan a nyelvre vonatkozó tanulással jár, hogy a megyehatár közelében több olyan település is található, amelynek ellentétes irányba mutatnak a fonetikai és a lexikai hasonlósági viszonyai. Mindez VARGHA FRUZSINA SÁRA szerint azt jelentheti, hogy ezek a somogyi kutatópontok hangtanilag ugyan őrzik somogyi jellegüket, a lexikont tekintve azonban igen erős zalai hatást mutatnak.

4. A módszertani kérdések mellett szintén számos, a nyelvjárásokra vonatkozó eredményhez vezet A magyar nyelvjárások atlaszának dialektometriai elemzése, melynek során az atlasz adatainak ugyancsak többszintű összevetését láthatjuk az előző fejezetben megismert három lépésben (Fonetikai információ, településtörténet, földrajzi távolság — A magyar nyelvjárások atlasza, 49–66). A mátrixokat átfogóan összehasonlító Mantel-teszt eredményeképpen ebben az esetben is azt tapasztaljuk, hogy a nyelvi hasonlósági viszonyokra általában véve

nem feltétlenül van hatással az, hogy milyen fonetikai részletességgel lejegyzett adatokon végezzük az elemzést.

A következő lépésben a korrelációs térképek azt mutatják meg, hogy mely kutatópontokon van nagyobb különbség a nyelvi hasonlósági viszonyokban az egyes szintek szerint. A legnagyobb eltérést nem meglepő módon a finom fonetikai érzékenységgű és a lexikai jellegű mátrixok összevetésekor tapasztaljuk, kiváltképpen erdélyi kutatópontok, illetve a palóc régió nyugati szélén elhelyezkedő Vága és Sókszelőce települések esetében. Az erdélyi kutatópontok kiugró eredményeit VARGHA FRUZSINA SÁRA szerint egyfelől azzal magyarázhatjuk, hogy ezeknek a településeknek távolabbi nyelvi kapcsolataik lehetnek, amelyek hatása lexikai szinten kevésbé érvényesül; illetve összefüggésben lehet ez a tapasztalat az erdélyi kutatópont-hálózat ritka voltával is, ami azt eredményezi, hogy a távolabbi nyelvi kapcsolatok súlya fonetikai szinten felerősödik. A nyelvjáráshatáron elhelyezkedő Vága és Sókszelőce esetében szintén nagyobb eltérést tapasztalunk a két mátrix korrelációjának vizsgálatakor, ami azt jelezheti, hogy a két település átmeneti jellegénél fogva nem ugyanazokra a településekre hasonlít fonetikai és lexikai szempontból. A nagyobb egyezést mutató kutatópontok alaposabb szemügyre vétele szintén fontos tanulságokkal szolgálhat: a nyugat-dunántúli települések adatainak fonetikai és lexikai mátrixok közötti nagyobb együttjárását azzal hozhatjuk ugyanis összefüggésbe a szerző szerint, hogy a területet demográfiai, népmozgalmi szempontból viszonylagos stabilitás jellemezte az elmúlt évszázadokban.

Az egy-egy kutatópontra vonatkozó tapasztalatokat az adott kutatópont különböző mátrixok alapján készített hasonlósági térképeinek összevetése erősítheti meg. Ennek során azt látjuk, hogy a népmozgásokat tekintve stabilnak mondható Nyugat-Dunántúlon fekvő Mihályi hasonlósági viszonyait nem befolyásolja a hangtani részletek figyelmen kívül hagyása. Nem így van ez az eredeti környezetükből évszázadokkal ezelőtt kiszakadt települések, így például Zágon és Csíkrákos esetében, ahol az egyes mátrixok alapján készült hasonlósági térképek között igen nagy különbséget észlelünk. Mindebből VARGHA FRUZSINA SÁRA azt a következtetést vonja le, hogy a fonológiai és a lexikai különbségeket megőrző dialektometriai elemzés a térben és időben távoli nyelvi kapcsolatok megmutatására nem alkalmas, ami véleménye szerint azzal a más nyelvekben is megfigyelhető jelenséggel magyarázható, hogy a környező települések szókészletének elemei könnyen, míg a hangtani jellegű változások nehezebben épülnek be az adott településen használt nyelvváltozatba. Ez a megállapítás összhangban van a fejezetet lezáró, a nyelvi hasonlóság és a földrajzi távolság korrelációját elemző téma végkövetkeztetésével, mely szerint a lexikai hasonlóság inkább korrelál a földrajzi távolsággal, mint a fonetikai; vagyis a gyorsabban változó lexikon inkább idomulhat a környező nyelvjárásokhoz, mint a hangállomány.

5. A teljes magyar nyelvterület dialektometriai elemzése az eddig felvázolt módszerekkel VARGHA FRUZZINA SÁRA szerint akkor válik lehetségessé, ha A magyar nyelvjárások atlaszát és A romániai magyar nyelvjárások atlaszát integráljuk (Integrált dialektometria — A magyar nyelvjárások atlasza és A romániai magyar nyelvjárások atlasza, 67–88). A két atlasz hangjelölési eltérései, vagyis az ún. adattárhatás azonban óvatosságra inti az integrált adatok elemzésére vállalkozó kutatót, az automatikus összevetés ugyanis olyan helyeken is eredményezhet különbséget, ahol a valóságban (vagyis az atlaszadatok alapján) nincsenek eltérések. A problémára kínálkozó két megoldási lehetőség előnyeit és hátrányait a fejezet a korábbi eljáráshoz hasonlóan konkrét példákön keresztül illusztrálja. Az adattárhatás a szerző szerint egyfelől az előzetes kutatói csoportosítással, vagyis a salzburgi módszer alkalmazásával küszöbölhető ki, ami hatékony megoldásnak ígérkezik az adattárhatás tompításában, hátránya azonban, hogy a nyelvi jelenségeket nem azok előfordulási arányai szerint veszi figyelembe. Az adatok lejegyzési pontosságának egyszerűsítése valamivel kevésbé, de még szintén jól használható módszer az adattárhatás tompítására, ugyanakkor a nyelv(járás)szigetek esetében a távoli nyelvi kapcsolatok kimutatására kevésbé alkalmas.

VARGHA FRUZZINA SÁRA az integrálás metodikai kérdéseinek megválaszolása mellett arra is vállalkozik ebben a fejezetben, hogy a MNyA. és az RMNyA. integrált korpuszát egy fiktív köznyelvi kutatóponttal kiegészítve mérhetővé és térképezhetővé tegye az egyes nyelvjárások köznyelvtől való távolságát. A vizsgálat eredménye szerint a köznyelvvel legnagyobb hasonlóságot mutató öt település közül négy a történelmi Abaúj és Zemplén megye területén, Sárospatakhoz, az egykori nyelvújítási központhoz közel helyezkedik el; az ötödik település, Gyón pedig az egyre inkább köznyelvi jelleget mutató Pest megye területén található. A köznyelvtől legtávolabbi kutatópontokként négy moldvai települést és a szerémségi Kórógyot jelöli meg az elemzés, aminek okát VARGHA FRUZZINA SÁRA a régóta tartó elszigeteltségben és a köznyelv föléboltozódásának hiányában látja. Ezeket az eredményeket a Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Interjú eredményeivel összekapcsolva végül azt a kérdést is körüljárja, hogy az adott nyelvjárás típus köznyelvtől való távolsága és a beszélőknek az arról alkotott értékítélete között milyen összefüggés mutatkozik.

6. A dialektometriai kutatásoknak már a kezdetektől fontos célja a nyelvjárás határok objektív módon való meghatározása.² A korábbi fejezetek eredményeit is felhasználva különböző korpuszok egymás utáni elemzésével erre tesz kísérletet

² Ezzel a céllal állítható párhuzamba az a névjáráshatárok megrajzolására irányuló törekvés, ami a magyar névkutatásban DITRÓI ESZTER szintén statisztikai megközelítést alkalmazó munkájában jelenik meg a leghangsúlyosabban (2017).

VARGHA FRUZZSINA SÁRA könyvének záró fejezetében (Nyelvjárások felosztása, osztályozása dialektometriai alapon, 89–122). A nyelvi hasonlósági mátrixok klaszteranalízissel és többdimenziós skálázással készült térképei alapján több metodikai megállapításra jut, így például véleménye szerint a nyelvjáráshatárok érzékelése függ az alkalmazott módszertől (attól tehát, hogy automatikus összevetés vagy kutatói csoportosítás által készülnek-e az elemzések), a vizsgált adattár által lefedett terület nagyságától, de akár az eltérő fonetikai információtartalmú lejegyzések is különböző eredményre vezethetnek.

Az elemzett térképek alapján leszűrhető tanulságok ismertetésekor ugyanakkor VARGHA FRUZZSINA SÁRA nem elégszik meg a dialektometria módszertanát érintő kérdések körüljárásával. Az egyes elemzési módszerek összevetése révén ugyanis olyan megállapításokat is megfogalmaz, mint például az, hogy „A nagy hatókörű, gyakori fonetikai jelenségeknek [...] alapvető fontossága van mind a nyelvjárási törésvonalak meghatározásában, mind a nyelvjárások közti történeti kapcsolatok feltárásában” (108). Ez pedig azért különösen fontos felismerés, mert a korábbi kutatásokban — megfelelő módszer és kellően nagy számú adat hiányában — a történeti összefüggések feltárásában éppen ellenkezőleg, a hangrendszerben elszigeteltebb, kisebb hatóerejű jelenségek szerepe hangsúlyozódott. Ebből a gondolatból kiindulva utal VARGHA FRUZZSINA SÁRA a folytatás lehetőségére is: a magyar nyelvjárások közötti rendszerszerű összefüggések feltárásához véleménye szerint a magánhangzórendszerek többszempontú elemzése vezethet el.

7. VARGHA FRUZZSINA SÁRA munkája vitathatatlanul úttörő mű a magyar dialektológiai kutatásokban, amely sallangmentes stílusban, feszes logikával, ugyanakkor kellő részletességgel mutatja be magyar nyelvjárási anyagon a dialektometriában uralkodó irányzatokat, s az egyes módszerek segítségével elérhető eredményeket. A dialektometriai eljárások összevetésekor azok erényeivel és buktatóival egyaránt megismerteti az olvasót, sőt nem egy esetben tapasztaljuk azt is, hogy a különböző eljárások módszerei egymást kiegészítve is működhetnek.

A szerző az egyes elemzési módszerek rendkívüli alaposággal történő illusztrálása közben azonban nem pusztán metodikai megfigyeléseket tesz, hanem eljut a dialektometriai kutatások egyik alapvető célkitűzéséhez is: a nyelvjárási törésvonalak objektív, nagy számú adat segítségével történő kijelöléséhez. Mindeközben számos, a nyelvjárásokra vonatkozó, helyenként a korábbi szakirodalmi megállapításokat felülíró eredménnyel igazolja a dialektometriai vizsgálatok létjogosultságát, sőt szükségességét a modern dialektológiai kutatásokban.

Irodalom

- BODÓ CSANÁD–VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2007. *Jelenségtérképek A moldvai csángó nyelvjárás atlaszából*. CD. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék.
- CHAMBERS, JACK–TRUDGILL, PETER 1998. *Dialectology*. Második kiadás. Cambridge, Cambridge University Press.
- CICHOCKI, WLADYSLAW 1989. An application of dual scaling in dialectometry. Computer methods in dialectology. *Journal of English Linguistics* 22: 91–96.
- DITRÓI ESZTER 2017. *Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben*. A Magyar Névtárhivatal Kiadványai 40. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- GOEBL, HANS 1982. *Dialektometrie*. Vienna, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2011. A magyar nyitódó kettőshangzók történetéről a tér és idő dimenziójában. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE–FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 6*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 123–128.
- KESSLER, BRETT 1995. Computational dialectology in Irish Gaelic. In: *Proceedings of the 7th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Dublin, EACL. 60–67.
- KISS JENŐ 2001. A nyelvjárásmérés (dialektometria). In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 137–140.
- MCsNyA. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA szerk., *A moldvai csángó nyelvjárás 1–2*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Budapest, 1991.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968–1977.
- OGURA, MIEKO 1990. *Dynamic dialectology*. Tokyo, Kenyusha.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–11*. Budapest, 1995–2010.
- S–ZA. = KIRÁLY LAJOS, *Somogy-zalai nyelvatlasz*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2005.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2007. Állatok kicsinyeinek megnevezése a keleti magyar nyelvjárásokban. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarágtudományi Társaság. 237–248.
- VIERECK, WOLFGANG 1985. Linguistic atlases and dialectometry: the Survey of English dialects. In: KIRK, JOHN M.–SANDERSON, STEWART–WIDDOWSON, J. D. A. szerk., *Studies in Linguistic Geography*. London, Croom Helm. 94–112.

BÁBA BARBARA

ADELINA EMILIA MIHALI: Toponimie maramureșeana.
Valea superioara a Vișeului. Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2015. (255 oldal)

ADELINA EMILIA MIHALI 2015-ben könyvalakban megjelent doktori disszertációja, amely a Visó folyó felső völgyének helyneveit vizsgálja, szervesen illeszkedik a romániai névtani, azon belül is a Kolozsvári Technikai Egyetemen és a Nagybányai Északi Egyetemen működő névtani központokban zajló kutatásokba. Ezeknek köszönhetően jelentek meg korábban olyan kötetek, amelyek az ország északi részének, közelebről Máramaros megyének a helyneveit rendszerezték. Ilyenek a 2005-ben az Iza völgyéről, 2008-ban a Lápos vidékéről (VIȘOVAN 2008), majd 2012-ben ismét az Iza vidékéről megjelent nagyszabású, a dialektológiai kutatásokat (FARCAȘ-FRĂȚILĂ-REZEANU-S. VIȘOVAN-Ș. VIȘOVAN 2012) is magukban foglaló tanulmánykötetek.

A Visó folyó felső völgyének helyneveit bemutató könyv a bevezetést követően hat fejezetre tagolódik.

Az első egység rövid áttekintést ad a helynévtani kutatások történetéről. Nem csupán a tudomány kezdeteit, elnevezésének eredetét mutatja be, hanem a romániai előzmények közül többet is kiemel. Ezek közé tartozik az 1958-as, VI. müncheni névtani világkongresszus, amelyet követően terelődött igazán a névtan irányába a romániai nyelvtudomány figyelme. Többek között olyan tudósok fordultak e tudományterület felé, mint IORGU IORDAN, EMIL PETROVIC (aki a román–magyar nyelvi kapcsolatokat is vizsgálta) vagy MARIUS SALA. Ezt követően a Román Tudományos Akadémia 1997-ig rendezett névtani szimpóziumokat, valamint öt alkalommal jelentette meg Névtani Tanulmányok című sorozata köteteit. A fejezet felsorolja a romániai névtani kutatások központjait is (Bukarest, Kolozsvár, Jászvásár, Temesvár, Craiova, Nagybánya), azok vezető professzorait is említve, illetve egy rövid gyűjteményt ad a legfontosabb névtani kiadványokról.

A második fejezetben az alkalmazott módszertant ismerteti ADELINA EMILIA MIHALI. A szerző három települést választott ki a Visó folyó felső völgyében: Borsát (Borșa), Majsint (Moisei) és Felsővisót (Vișeu de Sus), majd egy 1964-ben publikált névtani kérdőívet segítségül hívva gyűjtötte össze korpuszát. Ezenkívül interjúkat (szabad beszélgetéseket) is készített adatközlőivel, akik vagy a helyi lakosok, vagy legalább 25 éve a területen lakó és azt jól ismerő emberek közül kerültek ki, és akiknek nevét, életkorát, foglalkozását (erdészek, pásztorok, mezőgazdasággal foglalkozók) a fejezet lábjegyzetében közli. A gyűjtött adatokat kutatása során kiegészítette és összevetette hivatalos térképekkel, földhivatali nyilvántartásban szereplő adatokkal, valamint az ország más területein található hasonló, esetleg azonos helynevekkel is, így keresve rendszertani, nyelvtörténeti összefüggéseket közöttük.

A monográfia harmadik fejezete három témát tárgyal. Elsőként a táj földrajzi jellegét, gazdasági adottságait mutatja be. Románia ukrán határvidékén, Máramaros megye keleti szegletében található településekről van szó, amelyeknek lakói elsősorban fagazdálkodásból, illetve bányászatból élnek. Sokan az ortodox fatemplomokról ismerhetik ezt a területet. Ezenkívül gyógyvizekben is gazdag a terület, így az utóbbi időben a gyógyturizmus is fellendülőben van, valamint a síturizmus is kiépült. Növény- és állatvilága rendkívül változatos, köszönhetően a hegyvidéki terület adottságainak. A második alfejezetből a terület gazdag történelméről olvashatunk, amely szervesen kapcsolódik a magyar történelemhez is. A települések első említése a 14–15. század környékére tehető, s ezt követően több uralkodó tett látogatást a területen. Ezen kívül az 1717-es tatárjárást emeli ki a szerző, mint az egyik legfontosabb történelmi eseményt. Ekkor Sándor Lupu pápa vezetésével magyarok és románok összefogva a Sztritura nevű helyen semmisítették meg a csapdába csalt tatár harcosokat. Nagyjából tizenötezer tatár halt meg ekkor. Ezt örökíti meg Borsán egy obelisz, valamint egy induló, amelyet a tatárokat megölő harcosok írtak a csatáról, és amelyet a szerző változtatás nélkül közöl a fejezetben (44–45). A területen jelentős zsidó kisebbség élt, akik a II. világháborút követően emigráltak Izraelbe. A harmadik alfejezet (52–54) a három település nevének eredetét és alakváltozatait, valamint azok időbeli változásait mutatja be.

A negyedik és egyben legterjedelmesebb egység (55–175) a helynevek szótárszerű feldolgozása. A betűrendben közölt szócikkek tartalmaznak fonetikus lejegyzésű alakokat, információt a jelölt objektum földrajzi elhelyezkedéséről, megadják a név jelentését és etimológiáját, valamint szófajtnai besorolását. A nevek között szerepelnek olyan elnevezések, amelyek egyes helyek konkrét neveit tartalmazzák, mint például *Pódul Lui Lúpan* 'Lupán hídja', amely esetében megtudjuk, hogy a Borsában található híd neve a *Lupu* szóból ered, amely szó más nevekben is létezik, családnevekben használatos Máramaros megyében, a köznyelv azonban más alakot használ erre a fogalomra (138). Emellett nagyobb földrajzi területek neveit is bemutatja, amelyek egy terület más helyhez viszonyított elhelyezkedését jelölik meg, pl. *Sub Cruce* 'Kereszt alatt': ez egy a második világháború áldozatainak emléket állító kereszt fölötti területre utal a Hóra felső völgyében (154).

Az ötödik fejezetben kapjuk meg a névanyag elemzését. Ezt megelőzően a választott tipológiáról, illetve az osztályozás nehézségeiről olvashatunk. Több szakirodalmi előzmény is foglalkozik a besorolhatóság nehézségével. IORGU IORDAN például a helynevek négy nagy csoportját, a földrajzi, társadalmi, történelmi, illetve pszichológiai nevek (viselőjének magatartásformájára vagy mentális tulajdonságaira utaló) típusát különítette el (1963), emellett fonetikai és morfológiai szempontú rendszerezése is meghatározó a román onomasztikában. MIHALI

azonban az általa összegyűjtött helynévanyag szemantikai, szerkezeti és etimológiai elemzése során újabb rendszerező munkákra épít. A szemantikai osztályozás során a moldovai nyelvész, VASILE FRĂȚILĂ 2004-es tanulmányára támaszkodik, amely nyolc kategóriát különít el (179): a társadalomban betöltött szerepre (pl. *Valea Caselor* 'Házak völgye'), foglalkozásokra (pl. *Valea Blidarului* 'Fazekasok völgye'), állatvilágra (pl. *Dealul Boului* 'Ökrök dombja), növényzetre (pl. *Dealul Bobului* 'Búza dombja'), vizekre (pl. *Valea Borcutului* 'Borkút völgye'), geológiai jellemzőkre (pl. *Piatra alba* 'fehér kő'), a(z) egykori tulajdonos tulajdonságára, valamint (egykori) földrajzi jellemzőkre (*Dealul Mare* 'Nagy domb'), vagy azokon elhelyezkedő építményekre (pl. *deal* 'domb, kisebb hegy', *pod* 'híd') vonatkozó nevek. Emellett a szerző a sokak által követett, MARIUS OROS nevéhez kötődő tipológia (1996: 126) szempontjait is figyelembe veszi, mely szerint minden helynév két szempontból, szemantikai és morfológiai szinten jellemezhető. A tipológiai elvek ismertetésekor tér ki arra is, hogy a más nyelvekből származó románosított helyneveket román adatként kezeli.

Ezt követően kerül sor a máramarosi névanyag rendszertani elemzésére. Elsőként a szemantikai kategóriákat ismerteti MIHALI (181–189) a korábban felsorolt szempontokat figyelembe véve (FRĂȚILĂ 2004). A strukturális elemzés során (190–210) elkülöníti az egytagú és a többtagú vagy összetett neveket. Külön kategóriákba rendezi a helynevek végződéseinek alapján adatait, valamint elkülöníti egymástól a különböző esetekben álló helyneveket. Ezt követi az etimológiai elemzés (210–221), melynek részeként több magyar vagy magyarból románosított helynevet is vizsgál (219), pl. *Betigi* < *bükk*. Borsabánya vidékére az Osztrák-Magyar Monarchia idejében telepítettek magyar bányászokat. Ez a magyar kisebbség mind a mai napig megtalálható itt. Helyneveik nagy része szorosan kötődik a bányászathoz, pl. *Anieș* < *aranyos*, *Puzdrele* < *puzdra*, *Handal*.

Az utolsó fejezetben (222–228) a helynevek alaki jellemzőiről ír. Elsőként a fonetikai szintet jellemzi, ami nagyban függ a helyi nyelvjárástól. Külön kiemeli a szóhangsúly máramarosi sajátosságait, valamint bemutatja azt is, hogy a különböző helynevekben hogyan változnak szabályszerűen a hangok bizonyos hangkörnyezetben. Ezt követően a lexéma szintet is elemzi, külön kiemeli a kihalt szavakból képzett helyneveket (227), utalva arra, hogyan konzerválja a nyelv az egykori (leginkább állattenyésztéssel kapcsolatos) foglalkozásokat, valamint a területi sajátosságokat megjelölő nyelvi elemeket a helynevekben.

Összegzésként elmondható, hogy ADELINA EMILIA MIHALI munkája gazdag anyagot dolgoz fel. Legfőbb erénye az a helyneveket tartalmazó gyűjtemény, amely a kutatás kiindulóalapja. Összehasonlító vizsgálatot végez más területek helyneveivel, illetve bevon más tudományterületeket is kutatásába. Bizom benne, hogy kiindulópontja lehet egy nagyobb vizsgálatnak, amely Máramaros megye más területeinek helyneveit elemzi.

Irodalom

- IORDAN, IORGU 1963. *Toponimia românească*. București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- OROS, MARIUS 1996. *Studii de toponimie*. Cluj-Napoca, Editura ICPIAF.
- FARCAȘ, MIRCEA–FRĂȚILĂ, VASILE–REZEANU, ADRIAN–VIȘOVAN, SORIN–VIȘOVAN, ȘTEFAN 2012. *Valea Izei, Studii de onomastică și dialectologie*. Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- VIȘOVAN, ȘTEFAN 2008. *Toponimia Țării Lăpușului*. Baia Mare, Editura Universității de Nord.
- FRĂȚILĂ, VASILE 2004. *Cercetări de onomastică și dialectologie*. Timișoara, Excelsior Art.

SZ. TÓTH LÁSZLÓ

SLÍZ MARIANN: **Személynévizsgálatok a középkori Magyarországról.** Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2017. (179 lap)*

Mint ahogyan azt Slíz Mariann is jelzi legújabb kötetének első fejezetében (13–15), a Személynévizsgálatok a középkori Magyarországról voltaképpen egy korábbi munkájának, a Személynévadás az Anjou-korban (2011b) című monográfiájának a szerves folytatásaként értelmezhető. Az Anjou-kori személynévtárból (SLÍZ 2011a) hiányzó további évek neveinek gyűjtésével — az Anjoukori okmánytár 1342–1359 közötti időszakban feljegyzett neveivel és az adott korszakban született mezővárosi oklevelek adataival kiegészítve — a szerző immár egy terjedelmesebb korpusz, az 1301–1359 közötti évtizedekből való személynevek alapján végezhetett átfogó vizsgálatot a középkori Magyarország személynévallományára, valamint névadási és névhasználati szokásaira vonatkozóan. A jelentős mértékben bővült, több mint 6600 új névadattal kiegészülő egyesített korpusz alapján végzett új elemzések eredményeit a szerző rendre összeméri a korábbi munkájában megjelentekkel.

A kötet második fejezetének (17–79) központi témája az egyénnevek vizsgálata. A szerző itt csak utal azokra az eljárás módokra, melyekkel az adatokat feldolgozta, rendszerezte, eredethez kötötte, ahogyan a névviselőket azonosította, hiszen a korábbi feldolgozásában ezeket már részletesen kifejtette. Ennek megfelelően az olvasó a két kötet együttes ismeretének birtokában kaphat átfogó képet az adott korszakban végzett személynévizsgálatok módszertani elveiről. Az

* A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

egyéneveket a korábban már megismert módon mutatja be, azzal az eltéréssel, hogy most az adatok területi megoszlására nem tér ki az előző elemzés során levont tanulságokból következően. A fejezet a módszertani bevezetés után (17–18) négy nagy részre tagolódik.

Először a férfinevek állományának összetételéről kapunk alapos tájékoztatást a már kibővített korpusz alapján (19–31). Ennek során megtudhatjuk, hogy a vizsgált időszakban melyek voltak a leggyakoribb nevek az egyes társadalmi rétegekben, láthatjuk, hogy noha az új gyűjtésből származó adatok csaknem megkétszerezték a névadatok mennyiségét, ez a korábbiakhoz képest jelentős változást nem idézett elő.

A férfinevek eredet szerinti vizsgálata is a korábbiakhoz hasonló eredményeket mutat: minden társadalmi rétegben túlnyomó többségben vannak a jövevénynevek, melyet a görög-latin eredetű nevek népszerűsége okoz elsősorban. Az új gyűjtés hozadékaként figyelhetjük meg, hogy ugyan a polgárság körében több mint 5 százalékkal nőtt a görög-latin eredetű nevek aránya a megelőző gyűjtéshez képest, de még így is elmarad a többi társadalmi rétegben tapasztaltaktól. A különbség okát a szerző abban látja, hogy a német és francia eredetű nevek a polgárság körében magasabb arányban fellelhetők, mint a többi rétegben. A polgárság névanyagának eltérését a kötet írója egy célzatosan, kizárólag a városi lakosság névanyagára irányuló gyűjtéssel véli bizonyíthatónak. A mostani gyűjtés értéke mindemellett abban is megmutatkozik, hogy szinte minden eredet szerinti csoport új névpéldánnyal gyarapodott, valamint a régi korpuszban már szereplő névadatok száma is megnövekedett természetesen, s ez a nevek gyakorisági jegyzékén is módosított némileg.

Az egyes rétegekben előforduló névadatok mennyisége okán a nevek népszerűségének, valamint az eredet szerinti megoszlásának időbeli változására vonatkozó elemzést csak a birtokos rétegben lehetett elvégezni. Az új gyűjtéssel kitágított időintervallum vizsgálata a már korábban levont tanulságokat szilárdítja meg, hiszen a névgyakorisági mérés a nevek variabilitásának csökkenését mutatja, míg a néveredet időbeli változása a névhasználatban a görög-latin eredetű nevek gyors térnyerésével szemben a többi eredet szerinti csoport térvesztését látatja.

A korpusz női neveinek elemzése (31–37) a férfinevekhez hasonlóan történt annyi különbséggel, hogy itt az időbeli változás vizsgálata a jóval kisebb elemszám miatt csak a nevek eredet szerinti megoszlása szempontjából volt lehetséges. Jóllehet az újabb oklevelek feldolgozásával a női nevek száma jelentősen gyarapodott, elemszámát tekintve még így is jóval kevesebb nevet tartalmaz, mint a férfinevek állománya. Az adatok jelentős része itt is a birtokos rétegből származik, ahogyan ez a másik nemnél is megfigyelhető volt, annyit azonban meg lehetett állapítani a névgyakorisági vizsgálat során, hogy minden társadalmi

rétegben ugyanazok a nevek állnak a lista élén: az *Erzsébet* és a *Margit* megterheltsége kimagasló, ezek mellett pedig az *Ilona* és az *Anna* fordul elő minden jegyzék elején. Újabb elemekkel is gazdagodott a névanyag: például *Cecília*, *Lúcia*, *Ruzsin*, *Dominika*, *Judit*, *Krisztina*, *Orsolya* stb.

Az eredet szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a korábbiaknál is nagyobb arányban szerepelnek a görög-latin eredetű nevek a nők névállományában. Török eredetű név továbbra sem került elő a forrásokból, valamint a férfinevektől eltérően — minden bizonnyal az adathiány okán — itt nem lehet a polgári réteg német és francia neveinek megnövekedett számáról beszélni, és erre még egy kifejezetten városi oklevelek névanyagát célzó vizsgálat sem adna lehetőséget a szerző szerint a női nevek gyér adatoltsága miatt. Az eredet szerinti megoszlás időbeli változásának nyomon követése a várttal ellentétben a magyar eredetű nevek mérsékelt növekedését mutatja az 1343–1359 közötti időszakban, ezt azonban néhány népszerűbb magyar név nagyobb gyakorisága okozza csupán.

A következő alfejezetben a szerző a jövevénynevek változataival foglalkozik (37–56). Mind a férfinevek, mind pedig a női nevek esetében kapunk egy névjegyzéket az összesített korpusz görög-latin eredetű egyházi alapneveinek — kiegészítve az *Imre* és a *László* nevekkkel — névváltozataira vonatkozóan, melyben nemcsak a személynévi adatokat, hanem a feldolgozott oklevelek helynévi adataiban fellelhető személynévi változatokat is megjeleníti. A névváltozatok elhárításának nehézségeit, az egyes nevek besorolásáról hozott döntéseket számos példán keresztül illusztrálja a szerző. A névváltozatok oklevélbeli arányának időbeli változására vonatkozó elemzés azt jelzi, hogy a 14. századtól kezdve a férfiak megnevezésére kialakuló vulgáris nyelvi változatok megjelenése fokozatosan csökkenő tendenciát mutat, melyet a szerző a névváltozatok élőnyelvbéli használatának gyengülésével vél párhuzamba állíthatónak. A női nevek változatai ezzel szemben minden korszakban magasabb arányban kerültek be az oklevelekbe, melyre több lehetséges magyarázatot is kapunk. A női névkincs szűkösebb állománya miatt egyrészt az egyes nevek megterheltsége nagyobb lehetett. A nők korabeli társadalmi helyzetéből adódóan másrészt a nevük dokumentálására kevesebb figyelmet fordíthattak, ennek megfelelően kisebb mértékben látszanak rajtuk a standardizáló törekvések. Felvetődhet továbbá esetleg az is, hogy a női nevek képzői — a másik nemhez viszonyítva — tovább megőrizhették becéző funkciójukat. A szerző a vizsgált időszak névváltozatainak elemzése során arra a megállapításra jut, hogy nincs számottevő különbség az egyes rétegek között a névváltozatok oklevélbeli előfordulásának arányát figyelembe véve. Az általános megállapítások után bizonyos nevek — pl. *Demetrius*, *Saul*, *Benedictus*, *Johannes*, *Petrus*, *Desiderius*, *Magdalena*, *Blasius* stb. — egyedi jellemzői alapján kapunk képet a latin alapnevek és vulgáris változataik összefüggéseiről; majd a vizsgált korszak *Johannes*, *Joachim* és *Joseph* magyar névváltozatai alapján a

jo-/ju- > *i-* hangváltozás területi elterjedtségének feltérképezésére tesz kísérletet a szerző, ezáltal pedig az egyes változatok nyelvtörténeti hasznosíthatóságát is szemlélteti.

Az Egyénnevek utolsó részfejezetében a szerző a genealógia személynévtörténeti kutatásokban való hasznosíthatóságával foglalkozik (56–79). A névadási, névhasználati szokások feltárásához, a nevek terjedésének nyomon követéséhez, a névöröklés sokrétű kérdéskörének a vizsgálatához ENGEL PÁL középkori genealógiája (2003) szolgál forrásként. A genealógia tudománya az egyes nevek eredetének felfedéséhez is hozzájárulhat, ennek módszertanát a szerző a *Jolánta* név esettanulmánya kapcsán tárja az olvasó elé. Ezt követően a középkori magyarországi nemesség neveinek terjedéséről kapunk információkat. A családok közötti névterjedés, névöröklés vizsgálatára a női nevek — társadalmi szerepükből kifolyólag — lehetnek leginkább alkalmasak, melyet a *Dorottya* névnek a Garai családban való gyakorivá válása szemléletesen mutat. Végezetül a családon belüli névöröklést vizsgálja a szerző, valamint kitér az irodalmi eredetű egyénnevekre is.

A kötet harmadik fejezetében a megkülönböztető névelemek és a családnevek szerteágazó kérdésköre kerül terítékre (81–122). Slíz Mariann először azt mutatja be, hogy a különböző formai szempontok a történeti családnevek vizsgálatában milyen mértékben hasznosíthatók. Ehhez eltérő időben és különböző céllal készült források névelemeit hasonlítja össze, és vonja le azon következtetéseit, hogy egy-egy név családnévként való megítélésére pusztán a formai szempontok nem alkalmazhatók, mivel a hivatalos írásbeliségnek e produktumai nem okvetlenül a tényleges névhasználatot mutatják. A névlejegyzést nagyban befolyásolta ugyanis a dokumentum típusa, az adott korszak írásbeliségében jelentkező norma, de még a névviselő társadalmi helyzete is. A 14–16. századi oklevelekből származó személyjelölő szerkezetek vizsgálatával a szerző nagyszámú példa bemutatásával kitér arra, hogy a valós, élőszóbeli névhasználat milyen módon érhető mégis tetten a hivatalos írásbeliségben, valamint arra is, hogy a helynévi eredetű megkülönböztető névelemeket hogyan jelölték és használták a lejegyzés során.

Az időben kiterjesztett adatgyűjtés talán leggazdagabb hozadéka a névelemek öröklődésének vizsgálatában mutatkozik meg, ugyanis míg a korábbi korpuszban az öröklődő névelemeket csak csekély mennyiségben lehetett kimutatni, addig az új gyűjtésben négyszer annyi bizonyítottan ilyen névelem bukkant fel. Ez azt mutatja, hogy a 14. század első felében már ténylegesen megkezdődött a megkülönböztető névelemek öröklődővé válása, ugyanakkor a név átszármazása gyakran még csak egy-két nemzedékre terjedt ki, egy-egy generáció tagjai sem viselték mindig ugyanazt a névelemet, ami arra enged következtetni, hogy ekkor még bizonyosan nem lehet kialakult családnévrendszert feltételezni. A személyjelölő szerkezetek sajátosságait Slíz Mariann nemcsak latin, hanem német nyelvű

oklevelekben is megvizsgálta, amihez a Sopron szabad királyi város története című kiadvány 14–15. századi forrásait használta, és arra az eredményre jutott, hogy a német oklevélírásban jobban megmutatkozik az élő nyelvi névhasználat. Ez a körülmény pedig újfent igazolja azt a megállapítást, hogy kizárólag egyetlen forrástípus alapján nem lehet általános érvényű következtetéseket levonni a személyjelölő szerkezetekre vonatkozóan.

A szerző az összesített korpusz alapján végigköveti az egyes szerkezet típusok gyakoriságának időbeli változását, valamint azt, hogy ezeknek milyen a társadalmi megoszlása a korban. Ezt követően a közsői eredetű megkülönböztető névelemek és a családnevek elemzésére irányuló vizsgálatban felméri az egyes jelentéstani-motivációs kategóriák megterheltségét a különböző társadalmi rétegekben. Végezetül pedig bemutatja, hogy a nők megjelölésére milyen eljárásokat alkalmaztak a latin és német nyelvű oklevelek megszővegezői. A nőket ezekben a forrásokban többnyire valamely rokonukhoz viszonyítva nevezik meg, így a házas nők megjelölése leggyakrabban az apára vagy a férjre való utalással fejeződik ki. Vizsgálatát kiterjeszti arra is, hogy a latin oklevelek körülírásaiban a nő egyénneve milyen pozíciót tölt be, így kiderül, hogy a körülírások csaknem negyedében hátravetve szerepel, melynek egyik lehetséges okát a nők korabeli társadalmi helyzetével magyarázza.

A Személynevek fordítása kései ómagyar kori oklevelekben című fejezetben (123–140) a szerző bemutatja, hogy a személynevek fordítása időben hogyan változott, valamint azt is, hogy milyen eltéréseket lehet megfigyelni a különböző nyelvek fordítási technikáiban. Ehhez a 14. századi latin oklevelekből összeállított korpuszát több új forrással egészíti ki: további 15–16. századi latin forrásokból származó adatok mellett német és cseh oklevelekből való névelemeket is bevon a vizsgálatába. A kutatás módszertani kérdéseit taglaló bevezető részt az oklevelek nyelve szerint (latin, német és cseh) elkülönített névadatok elemzése követi. A latin nyelvű források lehetőséget adnak az egyes fordítási stratégiák időbeli változásainak feltárására. Kitűnik, hogy ezen a téren határozott egységesülés ment végbe: a 16. századra az egyénneveket behelyettesítéssel, a megkülönböztető névelemeket, illetve a családneveket pedig többnyire átvitelrel, azaz változatlanul hagyva jegyezték fel az oklevelek megszővegezői.

A német és a cseh források mennyiségi és időbeli korlátozottsága miatt e nyelvek a fordítási módszerek időbeli változásának nyomon követésére nem voltak alkalmasak, de az egyes adatok elemzéséhez kapcsolódóan mégis értékes megállapításokat tudott megfogalmazni a szerző. A latin, német és cseh nyelvű forrásokban megfigyelhető stratégiákban főként a közös európai oklevélírási hagyományok miatt ugyan nagyfokú hasonlóság mutatkozik meg, szórványos esetben azonban eltérések is jelentkeznek a latin és a két vulgáris nyelv lejegyzési módszerei között. Ilyen például, hogy az egyénnevek fordítása, noha mindhárom

nyelven behelyettesítéssel történik, de a latinban a latin-görög eredetű nevek tipikusan hagyományos latin változatban jelennek meg, míg a németben, de főként a cseh nyelvű forrásokban az adott név több német vagy cseh változata is bekerült az oklevelekbe. Emellett kimutatható az is, hogy a magyaros névsorrend lényegesen nagyobb számban fordul elő a cseh, de kiváltképp a német oklevelekben, mint a latin nyelvűekben.

A kötet utolsó nagyobb fejezete A személyneveket érintő kontaktushatások tipológiája címet viseli (141–153). Jóllehet a történeti személynévi források kevésbé alkalmasak névkontaktológiai vizsgálatokra, mint egy szinkrón névanyag, mégis a szerző az előző fejezetben is felhasznált források alapján azt mutatja be, hogy milyen mértékben lehet bevonni az ómagyar kori okleveleket az ilyen irányú elemzésekbe. Kutatásában a nyelvbéli (közvetlen és közvetett), valamint a diskurzusbeli kontaktusjelenségeket egyaránt tanulmányozza. Az elemzés során kiderül, hogy a 16. század előtti források a névkontaktológia számára csak részeredményeket hozhatnak, emiatt az ilyen tematikájú vizsgálatokat sokkal célravezetőbb lehet későbbi korszakokban elvégezni.

Slíz Mariann monográfiájának újdonsága — ahogyan ezt ő maga is összefoglalja a kötete végén (155–158) — nemcsak abban áll, hogy újabb névadatok feldolgozásával jelentős mértékben növelte a 13–14. századból származó egyénnevek és személyjelölő szerkezetek számát, az időhatárok kiterjesztésével pedig a korábbi monográfiájának elemzéseit tudta megerősíteni, kiegészíteni vagy éppen módosítani, hanem abban is, hogy a személynévkutatásokban eddig kevésbé alkalmazott társtudományok (pl. genealógia, fordítástudomány, kontaktológia) bevonásával olyan módszertani alapokat teremtett meg, amelyeket a korszak későbbi kutatásai is eredményesen hasznosíthatnak.

Irodalom

- ENGEL PÁL 2003. Középkori magyar genealógia. In: *Arcanum DVD könyvtár 4. Családtörténet, heraldika, honismeret*. Budapest, Arcanum.
- SLÍZ MARIANN 2011a. *Anjou-kori személynévtár (1301–1342)*. Budapest, Históriaantik.
- SLÍZ MARIANN 2011b. *Személynévadás az Anjou-korban*. Budapest, Históriaantik.

MOZGA EVELIN

TERHI AINILA–JAN-OLA ÖSTMAN szerk.: **Socio-onomastics:
The Pragmatics of Names.** Amsterdam–Philadelphia,
John Benjamins Publishing Company, 2017. (237 lap)

1. Sokan leírták már, hogy irigylésre méltó helyzetben vannak finn névtanos kollégáink, s nemcsak azért, mert Finnországban különösen nagy a nevek és a névhasználat kérdései iránti érdeklődés, hanem azért is, mert olyan nagy hely- és személynévanyagon végezhetik vizsgálataikat, melyek a magyar kutatók számára egyelőre nem elérhetőek (erről lásd HOFFMANN 2001, 2008; illetve AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012: 38–44). Az 1960-as évek óta rendszeresen kaphatnak képet a magyar névkutatók a finnországi zajló névtani vizsgálatokról, egyrészt finn névtani szakmunkákról szóló ismertetésekből másrészt pedig oly módon, hogy maguk a finn szakemberek is időről időre tájékoztatják a nemzetközi névtudományt a kutatásaik aktuális helyzetéről. Az *Onomastica Uralica* 2. kötetében 2002-ben TERHI AINIALA és RITVA LIISA PITKÄNEN adta összegzését az addigi finn helynévtani kutatásoknak, s a tanulmányokon kívül számos monografikus összegzés is született az elmúlt húsz évben a két kiemelt fontosságú névtani részterület, a hely- és a személynév-tan köréből (csak a legfontosabbakat említve: PAIKKALA 2004, KIVINIEMI 2006, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012, SAARELMA-PAUKKALA 2017).

Nemcsak a névanyag feldolgozása és a finn névrendszerre vonatkozó kutatási eredmények követhetők azonban nyomon e munkák révén, hanem a magyar névtanban megszokotthoz képest új vagy attól eltérő megközelítési módokat és kutatásmódszertant is megismerhetünk. A kognitív szemlélet és szocioonomasztikai szempont, a névhasználat és névismeret eltéréseinek, a név identitásképző funkciójának vizsgálata például a magyartól eltérően kezdetektől fogva nagy hangsúlyt kapott a finn onomasztikában, s ehhez a hagyományhoz kapcsolódva közelítik meg a tulajdonnevet a szerzők a TERHI AINIALA és JAN-OLA ÖSTMAN szerkesztette *Socio-onomastics: The Pragmatics of Names* (Szocioonomasztika. A nevek pragmatikája) című tanulmánygyűjtemény egyes fejezeteiben is.

2. A Helsinkii Egyetem két oktatója által szerkesztett kötet 10 fejezetből áll: a szerkesztők által írt első, bevezető fejezeten kívül a munka két nagy egységre tagolódik. Az első (a 2–5. fejezetet magába foglaló) rész a Hagyomány, identitás és átvétel (*Tradition, identity and transmission*), a második (a 6–10. fejezetet egybefogó rész) pedig a Nevek változatossága (*The variability of names*) címet viseli. A kötet bevezetőn kívüli 9 fejezetének nagy része a helynevekhez kapcsolódik, két tanulmány a személynévvel, kettő pedig egy jóval ritkábban vizsgált, az előzőeknél periférikusabb helyzetű tulajdonnévtípussal, a cégnevek szocioonomasztikai szempontú megközelítésével foglalkozik. Bár a szocioonomasztikai nézőpont a finn névtanban régóta jelen van, a kapcsolódó terminológia még

nem szilárdult meg: emiatt is szerencsés, hogy a bevezetőben fogalmakat és alapkérdéseket is tisztáznak a szerzők. Ugyanezen okból fontos, hogy a kötet végén tárgymutató segíti a terminusok pontosítását és az olvasó tájékozódását.

A bevezető fejezet (Introduction: Socio-onomastics and pragmatics, 3–21) szerzői (AINIALA és ÖSTMAN) hangsúlyozzák, hogy a név nemcsak referenciális funkcióval bíró nyelvi jel, hanem kulturálisan és szociálisan is kötött elem. A terület kutatási előzményeinek bemutatása során utalnak rá, hogy bár a szocio-onomasztikai szempontú vizsgálatoknak régi hagyományai vannak, magát a kifejezést először 1971-ben használta HANS WALTHER (7). Megközelítésük alapján a szocioonomasztika nem egyszerűen a nevek szociolingvisztikai szempontú vizsgálatát jelenti, ezért a névhasználathoz hangsúlyozottan a pragmatika felől közelítenek. Különösen fontos a tanulmány módszertani alpontja, melyben azok a tényezők kapnak teret (pl. nem, életkor, szociális és társadalmi helyzet), melyek a névhasználat és egyéni névismeret eltéréseit okozhatják.

A második fejezetben AUD-KIRSTI PEDERSEN Helynevek átvétele a nyelváltáson átment társadalmakban (The transmission of toponyms in language shift societies, 22–44) című tanulmányában a nyelvcsere által érintett közösségek helynévanyagát jellemző változásokat vizsgálja. PEDERSEN a nyelváltásnak három esetét emeli ki: az észak-norvégiai terület három többnyelvű faluját vizsgálja, ahol a norvég nyelv a 19. és 20. században vette át a számi és a kvén nyelvek szerepét; Orkneyt, ahol a skót 250 évvel ezelőtt felváltotta az azóta kihalt norn nyelvet; valamint Észak-Normandia egy települését, ahol régen skandináv nyelvet beszéltek. Megállapítja, hogy a helynevek nyelvek közötti kölcsönzését nyelvi és nyelven kívüli okok is befolyásolják: többek között a két nyelv közötti kapcsolat időtartama, a kisebbségi beszélőkkel szembeni attitűdök, a kisebbségi beszélők attitűdje, illetve az írásbeliség megléte és tradíciói (39–41).

A keresztnévválasztás és identitásképzés összefüggéseire fókuszál a harmadik fejezetben (Creating identities through the choice of first names, 46–68) EMILIA ALDRIN. A szerző a keresztnévválasztás és -névadás aktusát az identitás meghatározásával köti össze (46). Több mint 600 névválasztás befolyásoló tendenciáinak vizsgálata során megállapította, hogy a szülők négy értékpár közül döntenek a keresztnévválasztás során: hagyományos vagy modern, megszokott vagy eredeti, idegen/nemzetközi vagy hagyományos svéd legyen a név, illetve gyakorlati (praktikus) vagy esztétikai szempontok álljanak-e előtérben (51). Kiemeli, hogy a keresztnév választása sokkal inkább a szülői értékrendhez, gondolkodásmódhoz kapcsolódik, mint a divatjelenségekhez.

A névválasztás és nyelvi kontaktusok vizsgálata áll GULBRAND ALHAUG és MINNA SAARELMA tanulmányának középpontjában, akik a keresztnévadás jellemző tendenciáit vizsgálják Norvégiában élő finn szülők és norvég–finn vegyesházasságokban élő szülők névválasztásában (Naming of children in Finnish

and Finnish-Norwegian families in Norway, 70–91). A szerzők a névadási stratégiák megállapításakor nemcsak statisztikai elemzések, hanem névadókkal készített interjúk eredményeit is használják. Az adott neveket finn, skandináv és egyéb csoportba sorolják, és megállapítják, hogy ez utóbbi kategória a leggyakoribb, a szülők számára kompromisszumos választásként működik. Fontos eredményük annak bemutatása is, hogy a norvég–finn vegyesházasságokban az anyák szerepe döntő a névválasztásban: ha az anya finn, a névválasztás tendenciái sokkal közelebb állnak a finn hagyományokhoz, mint a többi esetben (90).

A nevek nyelvi kontaktushelyzetben is máshogy viselkednek, mint a közszevak. JARNO RAUKKO az exonimák használatának pragmatikai és gyakorlati szempontú megközelítésére helyezi írásában a hangsúlyt (Names in contact: linguistic and social factors affecting exonyms and translated names, 93–128). Városnevek (pl. *Helsinki–Helsingfors*, *Londres–London*, *Riga–Riikka*) vizsgálata kapcsán mutat példát arra, hogy milyen tényezőktől függ a választás az endonima és exonima között, mi befolyásolja az egyes adaptációtípusok választását, s az adaptáció egyes módjai milyen helyesírást vagy morfológiát érintő átváltási megoldásokkal járnak.

A kötet második részének 5 tanulmányát a névhasználat során tapasztalható változatosság témája köti össze. AINIALA és LAPPALAINEN a finn főváros három finnek által használt nevének (*Helsinki*, *Hesari*, *Stadi*) használatát vizsgálja írásában (Orienting to norms: Variability in the use of names for Helsinki, 129–153). A hivatalos és nem hivatalos névváltozatokat három szempontból is megközelítik: elsősorban azt elemzik, hogy a helsinkiek melyik elnevezést használják saját városukra utalva, másodsorban a névhasználóknak ezekhez a nevekhez való attitűdjét vizsgálják, ami alapján az adott helyzetben az egyes neveket kiválasztják, harmadrészt pedig a spontán beszédbeli névválasztást is tárgyalják.

MARIA VIDBERG a Helsinki svéd nyelvű helyneveiben megjelenő finn elemekre fókuszál írásában (Place names in contact: The use of Finnish place names in Swedish contexts in Helsinki, 155–163). Figyelme elsősorban arra irányul, hogy miként használják a svéd anyanyelvű helsinki lakosok a finn helyneveket svéd szövegkörnyezetben. Előfordul, hogy csak a finn nevet ismerik, de vajon miért döntenek a finn név használata mellett akkor is, ha ismerik a svéd elnevezést? VIDBERG mind a finn elnevezés használatának okait, mind pedig a teljes finn név vagy annak valamelyik elemének használati lehetőségeit bemutatja — a névhasználókkal készített beszélgetésekre épülő — tanulmányában.

A kötet 8. és 9. tanulmánya egy korábban ritkábban vizsgált névtípusnak, a vállalatok, cégek elnevezéseinek szocioonomasztikai szempontú megközelítésére mutat kiváló példát. LEILA MATTFOLK egy svéd nyelvű finn terület (Närpes város, finn nevén Närpiö) cégneveiben megjelenő angol elemeket vizsgálja, elsősorban a velük kapcsolatos névhasználói attitűdökre koncentrálna (Attitudes

towards globalized company names, 165–181). Megállapítja, hogy a vállalatok, cégek nevében megjelenő angol elemeket sokkal inkább elfogadják a beszélők, mint általában a nyelvbe bekerülő idegen szavakat, ezért a cégneveken belüli használat „hátsó ajtó” az angol szavak számára a finnországi svéd nyelvbe való bekerülésre (180). Szintén ezt a névtípust tanulmányozza VÄINÖ SYRJÄLÄ, aki a cégnevekre a nyelvi táj részeként tekint (Naming businesses — in the context of bilingual Finnish cityscapes, 183–202), és bár a törvények szerint a hivatalos elnevezések Finnországban kétnyelvűek, megfigyelései szerint a kereskedelemben cégnévként használt elnevezések e téren nagy változatosságot mutatnak. A finn többségű városokban a cégnevekben a finn elnevezések (vagy finn elemek) dominálnak, s csak svéd többség esetén jelennek meg egyértelműen a svéd nyelvhez kapcsolódó elemek, míg például az angol szavak a terület beszélőinek anyanyelvétől függetlenül igen gyakoriak.

A bevándorlók és befogadók névhasználatának összevetése, a névrendszerek egymásra hatásának vizsgálata a finn névtan kedvelt, de eddig elsősorban a személynévhasználattal kapcsolatban jelen lévő kutatási területe. A kötet utolsó, TERHI AINIALA és MIA HALONEN által jegyzett tanulmánya a folk onomasztika nézőpontjából a somáli származású bevándorlók Helsinki helyneveivel kapcsolatos ismeretere koncentrálna vizsgálja a bevándorlók által lakott területek nem hivatalos elnevezéseit (The perception of Somali place names among immigrant Somali youth in Helsinki, 203–225).

3. A kötet tanulmányai elsősorban a skandináv térség névhasználatára, azon belül is főleg a hely- és személynévekre koncentrálnak. A kiadvány azonban nem csupán az egyes írásokban vizsgálat alá vont névtípusok további kutatása során lesz hasznos, hanem amiatt is alapvető jelentőségű, hogy az új névtudományi részterület helyét a pragmatika felől meghatározva mintát nyújt a későbbi szocio-onomasztikai jellegű vizsgálati szempontokat felvállaló névtani kutatások számára.

Irodalom

- AINIALA, TERHI–PITKÄNEN, RITVA LIISA 2002. Onomastic Research in Finland. *Onomastica Uralica* 2: 81–119.
- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- AINIALA, TERHI–SAARELMA, MINNA–SJÖBLOM, PAULA 2012. *Names in focus. An introduction to Finnish onomastics*. Studia Fennica Linguistica 17. Helsinki, Finnish Literature Society.
- HOFFMANN ISTVÁN 2001. Mire jó a névkutatás? A finnországi névkultúráról. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 225–235.

- HOFFMANN ISTVÁN 2008. Ainiála, Terhi–Saarelma, Minna–Sjöblom, Paula: Nimistöntutkimuksen perusteet. *Magyar Nyelvjárások* 46: 217–225.
- KIVINIEMI, EERO 2006. *Suomalaisten etunimet*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAIKKALA, SIRKKA 2004. *Se tavallinen Virtanen. Suomalainen sukunimikäytännön modernisoituminen 1850-luvulta vuoteen 1921*. Tampere–Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAARELMA-PAUKKALA, MINNA 2017. *Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

TAKÁCS JUDIT

WACHA IMRE: A köznyelvi beszéd hangzásának fogalomtára.
Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium Az iskoláért és az Anyanyelvért
Alapítványa, 2018. (264 lap)

Wacha Imre diplomaszerezését követően az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott 1954-től 1990-ig. Kezdetben kutatási területe a szótárírás volt, majd a retorika, a beszédművelés és a spontán beszélt nyelv hangzásának vizsgálata került középpontba. 1990–1995-ig az ELTE Fonetikai tanszékén fonetikát tanított, és egyik kidolgozója volt a *Beszéd és fonetika* című önálló program tematikájának.

Munkássága sok szállal kötődött a beszédhez. Ő volt a győri Kazinczy-verseny, a Szép Magyar Beszéd Verseny bírálóbizottságának tagjai közül az egyetlen, aki kezdettől fogva folyamatosan részt vett a zsűrizésben. A verseny történetét olyan módon dokumentálta, hogy a 15., 25. évfordulóra (Z. Szabó Lászóval), majd a 40. és 50. évfordulóra is tartalmas elemzést készített, ezzel szolgálva a magyar nyelvhasználat és kiejtés ügyét, valamint a versenyre való felkészülést. Egyik alapítója, ötletadója és kidolgozója volt a — 36. évébe lépett versenyhez kapcsolódó — győri, nyári anyanyelvi tábornak.

A köznyelvi beszéd hangzásának fogalomtára című kötet Wacha Imre munkásságának egyik összefoglalója, amely tanárok, főleg magyartanárok, illetve ún. beszédtanárok számára készült, akik pályájuk során sokszor szembesülnek a vers és prózamondó, a kiejtési és retorikai versenyekre, a közéleti beszédek mondására való felkészítés nehéz feladatával. Szándéka szerint: „Ez a szógyűjtemény [...] a helyes, igényes köznyelvi kiejtés és az értő/értető szövegtolmácsolás (beszédhibamentes tiszta kiejtés, felolvasás, élőszóbeli szövegmondás) tanításának legfontosabb szakszókincsét tartalmazza” (2018: III).

Helyesen ismerte fel a szerző, hogy a beszédműveléshez szükség van olyan szó- és kifejezésgyűjteményre, amely magyarázza a szakkifejezéseket az élőszóbeli jelenségek megnevezésének egységesítő szándékával. Fogalomtára átfogja a beszéd hangoztatásának minden fontos területét. Nem csupán magyarázza és sok példával világítja meg a szakkifejezéseket, hanem tanácsokat is megfogalmaz a beszéd igényes kiejtésével kapcsolatban.

A beszédlégzési módok közül tanácsosnak tartja az ún. rekeszlégzés és a kombinált mélylégzés megtanulását, mert ez a két légzési mód biztosítja, hogy elegendő levegő legyen hosszabb nyelvi szakaszok kimondásához. Pedig a nőkre inkább a mellkasi és a váll-légzés a jellemző.

Az értő/értető beszéd/felolvasás egyik sarkalatos pontjának tartja a szerző a beszédészünetet, azaz a beszéd során beálló rövidebb-hosszabb csendet, illetve a hangadás folyamatának megszakadását. Négy fontos típusát különíti el: a légzési, a tagoló, a hatás-, valamint a gondolkodási vagy hezitációs szünetet. Érdeemes idézni a *tagoló szünet* magyarázatát, mert ezt a szünetfajtát más beszédműveléssel foglalkozó írások nem szokták szünettípusként felvenni: „Az a rövidebb-hosszabb szünet, amelyet a beszélő a szöveg egy-egy grammatikai vagy logikai egységének (pl. szó szerkezetek, tagmondatok, mondatok vagy logikai egységek) határán tart, hogy ezzel összefogja, lezárja és a következőktől elválassza az elhangzott nyelvi, logikai egységet. Fontos eszköze a szöveg logikai tagolásának és a beszédritmusnak” (21). Magához a beszédritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak: a beszédsebességnek, a beszédtempónak, prózaritmushoz tartozó fogalmaknak is alapos kifejtést szentel.

Tanácsot ad a szerző az ún. *levegőlopásra*. Ennek a megokolása így hangzik: „Egy-egy szöveg megszólaltatásakor némely esetben szorosan összetartozó elemekből álló hosszabb szövegdarabot nem szabad szünettel megszakítani, megtörni. Terjedelem miatt azonban egyetlen levegővétellel szinte lehetetlen végigmondani. Ilyenkor grammatikailag meghatározható helyen röpke észrevétlen belégzéssel pótolni lehet az elhasznált levegőt” (155). Ezzel szemben helytelennek minősíti a szerző az ún. *levegőtlen beszédet*, amely „[O]lyan beszéd, amelyben a beszélő mintegy visszatartott, visszafojtott lélegzettel beszél, a tüdejéből kevés levegőt enged ki a beszédképzés során” (155).

Fontosnak találta a szerző jelezni és magyarázni a hangadás hibáit: a helytelen zöngképzetést, a mélyítést, az orrhangú beszédet, a fejhangú beszédet, a préselt hangadást. Felhívja a figyelmet a dallamtalan, valamint az éneklő beszédre. Az előbbi olyan beszéd, amelynek „hanglejtése szűk hangterjedelemben mozog, amely nem használja fel kiemelésre a beszéddallam fel- és lelépéseit” (30). Az utóbbi pedig „[É]nekhez hasonlóan elnyújtott vagy kevésbé változó magasságú, vékony emberi hang vagy beszéd, amelyben a mondatot, beszédet nem zárja le mélyre szálló hanglejtés” (40).

A szerző hét hangképzési hibát sorol fel és magyaráz. Az egyiket így: „Beszédhibának számít a zöngés mássalhangzók *zöngétlenítése* (az ún. *svápos ejtés*) is” (67).

A beszédműveléssel foglalkozó könyvek csak a követendő hangsúlyozási szabályokat rögzítik. Wacha Imre viszont fontosnak tartja a hangsúlyozási álszabályok magyarázatát is. Tíz ilyen magyarázattal szolgál. Például: „Kiejtési babona, hogy ’a magyar szavaknak az első szótagja mindig hangsúlyos’, és hogy ’a magyar nyelvben a hangsúly a beszéd átlagos hangerejéhez viszonyított és a szó első szótagjára eső dinamikai többlet’. A hangsúlyozás így értelmezve — a hangsúlyozás legfontosabb szerepét — a kiemelés és differenciálást teszi lehetetlenné” (91).

Külön foglalkozik a szerző a nevek hangsúlyozásával is: „Általános és leegyszerűsített szabály, hogy a magyar nevek kimondásakor általában mindegyik névelem kap valamiféle hangsúlyt. [...] Azonos vezetéknevű személyek esetében a keresztnév kap erősebb hangsúlyt, hiszen a két személyt csak így tudjuk megkülönböztetni. [...] Helytelenül kap erős hangsúlyt a keresztnév pl. műsorszámok, szereplők nevének ovációt kiváltó rivalgó bekonferálásakor” (171).

Az írásjelek szóbeli érzékeltetési módjainak is külön szócikket szentel Wacha Imre, és használatukra így figyelmeztet: „Több központosági jel és jelkombináció eléggé jól jelzi a hangzó megoldásokat. Így a pont a szünetet, a kettőspont a hang lebegtetését középmagasságban, a gondolatjel — bizonyos esetekben — a hosszabb szünetet” (113).

Magyartanároknak, beszédművelést tanítóknak melegen ajánlom ezt a szócikkgyűjteményt. Forgassák, böngésszék, tanuljanak és tanítsanak belőle!

SZIKSZAINÉ NAGY IRMA